ରବୀନ୍ଦ୍ର ପୂଜା

ରବୀନ୍ଦ୍ର ପୂଜା

ପ୍ରଣେତ୍ରୀ—

ସରଳା ଦେବୀ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ

ପ୍ରକାଶକ—

ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରେସ୍

କଟକ

୧୯୪୧

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୦ । ଚଉଅଣା

କୃତଜ୍ଞତା ସ୍ଵୀକାର

ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରେସ୍ ମେନେଜର ଚୌଧୁରୀ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାପାତ୍ର, ପ୍ରେସ୍ ଋପିଭର ଓକିଲ୍ ବାବୁ ମହାଶୟ ଶ୍ରୀ ଯୁଗଳକିଶୋର ଦତ୍ତ ଏ ପୁସ୍ତକଟି ଛପିବାରେ ମୋତେ ସହାୟତା କରିଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ବାଧିତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରଣେତ୍ରୀ —

ଉତ୍ସର୍ଗପତ୍ର

ଉତ୍କଳର ବ୍ୟବସ୍ଥାବିଦ୍ୟାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ପୂଜାରୀ, ପ୍ରତିଭାର ବରପୁତ୍ର, ନୀରବ କର୍ମୀ, ଶୀଳ ଓ ସୌଜନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ **ଶ୍ରୀ ବୀରକିଶୋର ରାୟ**
ଆଡ୍‌ଭୋକେଟ୍ ଜେନେରାଲ୍ ମହାଶୟଙ୍କ ଉଦାର ଚରଣେଷୁ—

ମହାଶୟ !

ଆପଣ ମୋର ପ୍ରବନ୍ଧଟିକୁ ପୁସ୍ତିକାକାରରେ ମୁଦ୍ରିତ କରିବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରି ଯଥାର୍ଥ ଆନୁକୂଲ୍ୟ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ଆମ ଦେଶରେ ସାହିତ୍ୟର ପୂଜା ସାହିତ୍ୟସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କର ପୂଜା ବଡ଼ ବିରଳ । ଆପଣଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବୀଣ ଓକିଲଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ସାହ ମିଳିବା ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ, କାରଣ ଆମ ଦେଶରେ ଓକିଲମାନେ ସାଧାରଣତଃ ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ପର୍କୀୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାର ଅବକାଶ ବା ସେଥିପାଇଁ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟ ବା ଆଦର୍ଶ ତଥା କଳା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତରେ ପାର୍ଥିବ ଲାଭର ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥାଏ ବୋଲି ଏହା ହିଁ ଘଟିଛି । ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କର ଆନୁକୂଲ୍ୟ ଓ ଉତ୍ସାହ ମୋତେ ଗଭୀର ଆନନ୍ଦ ଦେଇଛି ଓ କେବଳ ଆପଣଙ୍କ ହେତୁ ଏ ପୁସ୍ତିକା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ପାରିଛି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

ଆପଣଙ୍କର ସୌଜନ୍ୟ ଓ ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ସହିତରେ ଯେ ବିଶ୍ଳେଷଣଶୀଳ ବୁଦ୍ଧି ରହିଛି, ତାହା ପାଇଁ ଆଜି ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଶରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଆସନ ମିଳିଅଛି । ଦେଶର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତି ଏବଂ ବିଶେଷରେ ଚିନ୍ତାଧାରା, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଆଦର୍ଶର ଉନ୍ନତି ଆପଣଙ୍କର ନିତ୍ୟ କାମନାର ବସ୍ତୁ ବୋଲି ଜାଣିଅଛି । ପ୍ରତିଭା ଓ କୃଷ୍ଟି ବୋଲି ଯାହାକୁ କୁହାଯାଏ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଚରିତ୍ରରେ ତାହାର ନିଦର୍ଶନମାନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଅଛି । ସେହି କାରଣରୁ ମହାକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଓ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖି ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେ ପୂଜା ଅର୍ପଣ କରିଅଛି, ତାହା ଆପଣଙ୍କ ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକଙ୍କୁ ଆଜି ଉତ୍ସର୍ଗ କରୁଅଛି । ଏହା ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରତି ମୋର କୃତଜ୍ଞତା କେବଳ ନୁହେଁ ସମ୍ମାନବୋଧର ପରିଚାୟକ ବୋଲି ମଣିବେ ।

୧୧ । ୯ । ୪୧ } ବଶମ୍ବଦା—
କଟକ } ସରଳାଦେବୀ

ମୁଖବନ୍ଧ

କବିଶ୍ରେଷ୍ଠ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଆଦର୍ଶ ଓ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଦେଶରେ ବିଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି; ଓଡ଼ିଶାରେ ହୋଇଛି ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନ, ତାଙ୍କର କଳ୍ପନା ଭବିଷ୍ୟତ୍‌କାଳରେ ସଫଳ ହେବ କି ନାହିଁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ସନ୍ଦିହାନ ନ ଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ କିନ୍ତୁ ସନ୍ଦିହାନ । ବିଶ୍ୱମୈତ୍ରୀ, ମୁକ୍ତି, ଶାନ୍ତି, ପ୍ରେମ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦର ଓ ସତ୍ୟର ସମନ୍ୱୟ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ କେବଳ ନୁହେଁ, ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଜାତିର ଜୀବନରେ ଏହି ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ମୂଳକଥା ଏତିକି । ଏ ଯୁଗରେ, ଯେତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷ ତାର ନିଜର ପୂର୍ବାର୍ଜିତ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସାଧନା ପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ବସ୍ତୁତାନ୍ତ୍ରିକତାର ସ୍ଥୂଳତଥା ଦେହ-ଧର୍ମୀ ମାୟାପାଶରେ ଛନ୍ଦିହୋଇ ସାରିଲାଣି, ସେତେବେଳେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଓ ବାଣୀ ତାହାକୁ ନୂତନ ସତ୍ୟମୟପଥ ଦେଖାଇବ । ତ୍ୟାଗ ଭିତରେ ଭୋଗ, ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ସଭ୍ୟତାର ଅପୂର୍ବ ମିଳନ ଭାରତର ଧ୍ୟେୟ ହେବା ଉଚିତ । ସମଷ୍ଟିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବା "Personality" ର ମୂଲ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ । ମଣିଷ ନିଜେ ସତ୍ୟର ଉପାସନା କରିବାର ଶକ୍ତି ନ ପାଇଲେ, ସୁନ୍ଦରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆତ୍ମଜୀବନରେ କରି ନ ପାରିଲେ ଜାତି ବା ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ମହତ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁଥିପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଲାଞ୍ଛନା, ବିଡ଼ମ୍ବନା ଓ ବଞ୍ଚନାର ସୀମା ରହେନାହିଁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ କାଳ ସେହି ସତ୍ୟ ସାଧକ ଶିରରେ ଗୌରବର ଟୀକା ପିନ୍ଧାଇ ଦିଏ । ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଶେଷକାଳରେ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ରଚିତ ଶେଷ କବିତାରେ ଏଇ କଥା ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେହି କବିତାର କେତେକ ପଂକ୍ତିରୁ ତାଙ୍କର ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଅନୁରାଗ ଫୁଟିଛି । ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ ।

"ତୋମାର ସୃଷ୍ଟିର ପଥ ରେଖେଛ ଅକାର୍ଣ୍ଣ କର
ବିଚିତ୍ର ଛଳନା ଜାଲେ
ହେ ଛଳନାମୟି !
ମିଥ୍ୟା ବିଶ୍ୱାସେର ଫାନ୍ଦ ପେତେଛ ନିପୁଣ ହାତେ
ସରଳ ଜୀବନେ ।
ଏଇ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଦିୟେ ମହତ୍ତ୍ୱେରେ କରେଛ ଚିହ୍ନିତ
ତାର ତରେ ରାଖୋନି ଗୋପନ ରାତ୍ରି
ତୋମାର ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ ତା'ରେ
ଯେ ପଥ ଦେଖାୟ
ସେ ଯେ ତାର ଅନ୍ତରେର ପଥ
ସେ ଯେ ଚିର ସ୍ୱଚ୍ଛ
ସହଜ ବିଶ୍ୱାସେ ସେ ଯେ
କରେ ତାରେ ଚିର ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
ବାହିରେ କୁଟିଲ ହୋକ ଅନ୍ତରେ ସେ ଋଜୁ—
ଏଇ ନିୟେ ତାହାର ଗୌରବ
ଲୋକେ ତାରେ ବଲେ ବିଡ଼ମ୍ବିତ-
ସତ୍ୟେରେ ସେ ପାୟ
ଆପନ ଆଲୋକେ ଧୌତ ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ।
କିଛୁତେ ପାରେନା ପ୍ରବଞ୍ଚିତେ
ଶେଷ ପୁରସ୍କାର ନିୟେ ଯାୟ ସେ ଯେ ଆପନ ଭଣ୍ଡାରେ ।
ଅନାୟାସେ ଯେ ପେରେଛେ ଛଳନା ସହିତେ
ସେ ପାୟ ତୋମାର ହାତେ-
ଶାନ୍ତିର ଅକ୍ଷୟ ଅଧିକାର ।

ଏ ପୃଥିବୀରେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଖୁବ୍ ବଡ଼ କଥା _ ସତ୍ୟ ସାଧକର ଜୀବନ ବଞ୍ଚିତ ନୁହେଁ । ସେ ଯଥାର୍ଥ ପୁରସ୍କାର ପାଇବ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଗଠନ କରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ଓ ନବୀନ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନାର ଖବର ମଝିରେ ମଝିରେ ଦେଖେ । କିନ୍ତୁ ଆମ ଦେଶରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଓ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ହେବା ଉଚିତ । ଆମର ନବୀନଯୁଗର ଯୁବକ ଓ ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ରବୀନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଓ ତାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପରିଚୟ ଅତି ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । କେବଳ ଧନରେ ଆମେ ଦରିଦ୍ର ନୋହୁଁ ଚିନ୍ତା ଓ ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଆମର ଆଖି ଖୋଲିନାହିଁ ବୋଲି ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ ଜୀବନର କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ ।

ଆଜି ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳାଦେବୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ କିଛି କଥା ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ବାଣୀର ଅର୍ଥ ସେ ଯଥାର୍ଥ ବୁଝିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ସହିତ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀଙ୍କର ଘନିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ଅଛି । ଏହା ଅତି ଆନନ୍ଦର କଥା । ମୋର ମନେ ହୁଏ ଆମ ଦେଶର ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ପଢ଼ୁଥିବା ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନେ ବିଦେଶର ସାହିତ୍ୟ ସହିତରେ ନିଜ ଦେଶର ଏହି ମନୀଷାସମ୍ପନ୍ନ କବିଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ସମାଜର ପ୍ରଭୂତ କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିପାରିବେ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଭାବର ମିଳନ ଉପରେ ଭାରତର ବର୍ତ୍ତମାନ ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶ ହେବାର ସମୟ ଆସିଲାଣି । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଏହି ଦିଗରୁ ଆମର ଆଲୋକ ପ୍ରଦର୍ଶକ । ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ପୃଥିବୀବିଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ କବିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରି ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଓଡ଼ିଆଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା ହୋଇଛି । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମର ସାଫଲ୍ୟ କାମନା କରେଁ ।

କିଶୋର ଭବନ
କଟକ
ତା ୨୦।୧।୧୯୪୧

ଶ୍ରୀ ସାନ୍ତକିଶୋର ଦାସ
ଆଡ୍‌ଭୋକେଟ ଜେନେରେଲ
ଓଡ଼ିଶା

ରବୀନ୍ଦ୍ର ପୂଜା ।

ଭାବିଥିଲି କବିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋର ପ୍ରବନ୍ଧରେ କିଛି ବିସ୍ତାରିତ ଆଲୋଚନା କରିବି । କିନ୍ତୁ ସମୟର ଆୟୁ ଏତେ ଅଳ୍ପ ଯେ, ତାହା ସୁଚାରୁରୂପେ ଲେଖିବାପାଇଁ ଯେ ମନୋବୃତ୍ତି ଲୋଡ଼ା ଓ ଯେ ଆତ୍ମନିବିଷ୍ଟତାର ଆବଶ୍ୟକ କରେ ତାହା ହୋଇ-ପାରି ନଥିବାରୁ ନିଜ ସଂକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇନାହିଁ । ଏହାଛଡ଼ା ବହୁକାଳରୁ ପାଶୋରି ଯାଇଥିବା ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟକୁ ପୁଣି ତଟକା କରି ଆଲୋଚନା କରିବାପାଇଁ ଅକିଞ୍ଚନର ଧୃଷ୍ଟତା ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହେଉଛି । ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ନାଟକ, ଦାର୍ଶନିକ ନିବନ୍ଧ, ପ୍ରବନ୍ଧ, କବିତା, କାବ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସମାନ ପାଠ-କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଛି-କିଶୋର ବୟସରେ । ତାଙ୍କର କଳ୍ପନା, ତାଙ୍କର ଭାଷା, ଭାବ, ରଚନାଶୈଳୀ ମନରେ ଅଦ୍ଭୁତପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦ ପରିବେଶନ କରିଥିଲି କହିଲେ ଅଳ୍ପ କୁହାଗଲା । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ରଚନା ଭିତରେ ମଣିଷ ଜାତିକୁ ସେ ଯେ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ସେହି ଆଦର୍ଶ ମନରେ ହୃଦୟରେ ମୋର ଗଭୀର ସତ୍ୟାଦର୍ଶ ବା ସତ୍ୟବୋଧର ପ୍ରେରଣା ଦାନ କରିଥିଲା । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଅଦ୍ୱିତୀୟ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଜୀବନରେ, ତାଙ୍କର ରୂପସାଧନା ମୂଳରେ ଥିଲା ସତ୍ୟ, ଶିବ, ଓ ସୁନ୍ଦରଙ୍କର ସମନ୍ୱୟ । ଏହି ତିନୋଟି ଭାବର ବିରୋଧାଭାସ ତାଙ୍କ ରଚିତ ସାହିତ୍ୟରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଲେଖକ

---

* ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ ସମାଜରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ସଭାରେ ପଠିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୭।୮।୪୧

ଓ ଭାବୁକ । କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଏହି ଉଭୟ ଭାବ ସାଧନାର ସମନ୍ୱୟ ଉପରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ କୌଣସି କାଳ, ଜାତି, ଓ କ୍ଷେତ୍ରର ସୀମାରେଖା ପଡ଼ିନାହିଁ । ଉପନିଷଦକାର ପ୍ରାଚୀନ ଋଷିମାନଙ୍କର ରଚନାରେ ଯେପରି ସର୍ବବ୍ୟାପକଭାବ, ଓ ଔଦାର୍ଯ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ଦେଖାଯାଏ, ତାଙ୍କର ରଚନା ମାନଙ୍କର ସମ୍ୟକ୍ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ସେହିପରି ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ ଭାବ ଓ ଋଷିଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ମିଳେ । ସାଧାରଣ ପାଠକ ଓ ସେହିସ୍ତରର ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ତାଙ୍କର କବିତାର ଅର୍ଥ ଅବୋଧ୍ୟ ବା ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ଥୂଳବିଶେଷକୁ ଲକ୍ଷକରି କହିଥାନ୍ତି । ବସ୍ତୁତଃ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ମହିମାମୟ ଆଦର୍ଶ ଓ ତୁଙ୍ଗକଳ୍ପନା, ମନୁଷ୍ୟଜୀବନ, ତାର ଜାତି ଓ ସଭ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୌଳିକ ପରିଚୟ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଘଟିନଥିବ, ତାଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା ଯେଉଁମାନେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ନଥିବେ, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ, କବିତା, ଉପ-ନ୍ୟାସାଦିରେ ନିହିତ ଆଦର୍ଶମୂଳତଃ କଳାସୃଷ୍ଟି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ରସବୋଧ କରିବା ଦୁରୂହ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ତାଙ୍କର ଅମର ରଚନାରେ ଭାଷାଜାଲରେ ଆବୃତ୍ ହୋଇ ଯେଉଁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ରହସ୍ୟବାଦ ରହିଛି, ବାସ୍ତବିକ ତାହା ସାଧାରଣ ସ୍ଥୂଳଧର୍ମୀ ପାଠକ ପ୍ରାଣକୁ ଆନନ୍ଦ ଦେଇପାରେ ନାହିଁ । ତାର କାରଣ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଓ ଚିନ୍ତାର ସ୍ତର ଏତେ ନିବିଡ଼ ଏତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଯେ ତାହା ସାଧାରଣ ଚିତ୍ତର ଅନୁଭୂତି କେନ୍ଦ୍ରରେ କୌଣସି ବାସ୍ତବ ଜାତ ସ୍ପନ୍ଦନ ଆଣିଦେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ମରମୀ କବି ପ୍ରକୃତିର ଅତି ପ୍ରିୟତମ ସନ୍ତାନ । ଏହି କାରଣରୁ ମୁକ୍ତଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ଏବଂ ସମସ୍ତ ମାନବୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ଏବଂ ବିକାଶର କୌଶଳ ଲକ୍ଷ କରିଛନ୍ତି ! ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟତା, ସମାଜ, ଲୋକାଗ୍ରହ, ଦେଶାଗ୍ରହ, ପ୍ରଥା, ଧର୍ମ, ପରିବାର ଓ ସମସ୍ତ ସଂସ୍କାରଜାତ, ଭାବରୁ

ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ମୁକ୍ତି । ମିଥ୍ୟା ବନ୍ଧନର ନାଗପାଶ, ମିଥ୍ୟା ଅନୁଷ୍ଠାନର ଓ ସମାଜର କ୍ଷଣିକ ବନ୍ଧନରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ମନୁଷ୍ୟର ସହଜ ସୁନ୍ଦର ଜୀବଯାତ୍ରା ଉପରେ କବିଙ୍କର ଚିରନ୍ତନ ଅନୁରକ୍ତି ତାଙ୍କର ରଚନାବଳୀରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ । କିନ୍ତୁ ବୈରାଗ୍ୟରେ କବିଚିତ୍ତ ବିମୁଖ । ସେ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବନ୍ଧନ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭିତରେ ମୁକ୍ତିର ସନ୍ଧାନୀ । ତାଙ୍କର କବିତା କହୁଛି—"ବୈରାଗ୍ୟ ସାଧନେ ମୁକ୍ତି ସେ ଆମାର ନୟ,—ସହସ୍ର ବନ୍ଧନମାଝେ ଲଭିବ ମୁକ୍ତିର-ସ୍ୱାଦ ।

ଶୋକ, ଦୁଃଖ, ବିପଦ, ଦୈନ୍ୟଭିତରେ କବି ଦେଖିଛନ୍ତି ମାନବ ଆତ୍ମାର ଭାସ୍ୱର ବିକାଶ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳଆଭା, ଦୁର୍ଜ୍ଜୟ ଶକ୍ତିର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚିର ଆନନ୍ଦମୟ ସଙ୍ଗୀତଧ୍ୱନିର ଅଶ୍ରାନ୍ତ, ଅକ୍ଳାନ୍ତ; ରାଗିଣୀର ଅନାହତ ଅବ୍ୟାହତ ସ୍ୱର ଧ୍ୱନିମୟ । ମୁକ୍ତ ଜୀବନରେ ଭଗବତ ପ୍ରକାଶ ସମ୍ଭବପର କେବଳ ହୋଇପାରେ ଏବଂ ମାନବର ସଂସ୍କାରମୁକ୍ତ ମୂଳ ପ୍ରକୃତି ଚିରଦିନ ସତ୍ୟାଶ୍ରୟୀ ବୋଲି ମାନବ ସଭ୍ୟତାକୁ କ୍ରମ ବିକାଶ ପଥରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆନନ୍ଦମୟ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦାନ କରିଥାଏ । ଯେଉଁଠି ମାନବ ମିଥ୍ୟା ଓ ଅଶିବକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଛି, ସେହିଠାରେ ତାର ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶ ଓ ଆଦର୍ଶକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିହୋଇ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟାଇଛି । ସେହିଠାରେ ତାର ସଭ୍ୟତା ଗୋଟିଏ ଧ୍ୱଂସମୟ ଶ୍ମଶାନରେ ନେଇ ତାକୁ ଉପନୀତ କରିଅଛି ।

ମାନବାତ୍ମ ସତ୍ତା ଉପରେ କବିଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବାରୁ ସେ ତାହାକୁ ଆବରିତ କରିଥିବା ମିଥ୍ୟା ସଂସ୍କାର ଜଞ୍ଜାଳରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାକୁ ବାରମ୍ବାର ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି । ମୃତ୍ୟୁର ତାମସୀ ଗହ୍ୱରରୁ ଅମୃତ ଲୋକର ସନ୍ଧାନ ନେବାକୁ ମାନବ ଜୀବନକୁ ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇ-ଛନ୍ତି । ସ୍ଥବିର ଜଡ଼ମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ଅମୃତର ବାର୍ତ୍ତା ଦେବାକୁ ସେ ଯୌବନକୁ ଡାକି କହିଛନ୍ତି "ଆରେ ଅବୋଧ, ଆରେ କାଁଚ୍ଚ,

ଆଧମର ଦେଇ ଘା ମେରେ ଭୁଲବାର । ଆଘାତ ଦେଇ ଜର୍ଜର ଭିତରେ ସ୍ପନ୍ଦନ ଓ ଜାଗ୍ରତ ଆଣିବ ଯୌବନ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଦେବତାଠାରୁ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ସେ ଯେପରି ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ମାନବ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସ ଓ ପ୍ରୀତିର ନିଦର୍ଶନ । ସେ କହିଛନ୍ତି ଧର୍ମ, ପ୍ରଥା, ଆଚାର, ଅନୁଷ୍ଠାନ, ସଂସ୍କାର ପ୍ରଭୃତିଠାରୁ ମାନବ ବଡ଼ । ଏପରି କି ଅଦୃଶ୍ୟ ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ ମାନବ ଭିତରେ, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ମହାବାଣୀ" "ସବାର୍ ଉପରେ ମାନୁଷ ସତ୍ୟ ତାହାର ଉପରେ ନାହିଁ ।"

ବିଶ୍ୱର ପ୍ରତି ସ୍ପନ୍ଦନରେ, ଗ୍ରହ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା, ନଦୀ, ପର୍ବତ, ପୁଷ୍ପ, ଲତା, ଫଳ, ବୃକ୍ଷ, ବନ, ରାତ୍ରି, ବର୍ଷା, ବସନ୍ତ, ଶରତ୍ ପ୍ରକୃତିର ସମସ୍ତ ଦ୍ୟୋତନାରେ ସେ ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ସତ୍ତାର ପ୍ରକାଶ ଏବଂ ସୃଷ୍ଟିରେ ସେହି ଭଗବତ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ କରିଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱ ପ୍ରକୃତିର ସହିତରେ ମାନବ ଜୀବନର ଅପରୂପ ପ୍ରେମ ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେ କେତେ ଗଭୀର ସତ୍ୟ, ତାହା ତାଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧିର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମ କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସେହି ରହସ୍ୟମୟ ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ଅନୁଭୂତିର ପ୍ରକାଶ ବ୍ୟଞ୍ଜନାରେ ରସାପ୍ଳୁତ ହୋଇଅଛି । ସୀମା ଭିତରେ ଅସୀମକୁ, କ୍ଷଣିକ ମଧ୍ୟରେ ଚିରନ୍ତନକୁ ଏକ ମଧ୍ୟରେ ବହୁକୁ, ଦେଶର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମା ପରିବେଷ୍ଟନୀ ମଧ୍ୟରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବକୁ ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଏବଂ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଭାରତର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କବି ଭାଷାରେ ଚିତ୍ରିତ କରି ରୂପଦାନ କରିନାହାନ୍ତି । ଯାହା ମହତ୍, ଯାହା ସୁନ୍ଦର, ଯାହା ଶୁଭ୍ର ଓ ଶିବ; ଯାହା ଶାଶ୍ୱତ ସତ୍ୟ, ସେହି ସନାତନ ଆଦର୍ଶହିଁ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟାଧାର । ସେ ଏକାଧାରେ କବି, ପ୍ରକୃତ ରସିକ, ଜାତୀୟବାଦୀ, ଦାର୍ଶନିକ ଓ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ଶିଳ୍ପୀ । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଗୌଣ ଭାବରେ

ପଢ଼ୁଥିଲେହେଁ, ତାଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଉପରେ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରଭାବପାତ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, କୌଣସି ବିଦେଶୀୟ ବା ସ୍ୱଦେଶୀୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶକୁ ସଜ୍ଞାନରେ କିମ୍ବା ଅଜ୍ଞାନରେ ସେ ଅନୁକରଣ କରିନାହାନ୍ତି । ସେହି କାରଣରୁ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟରେ ବସ୍ତୁତାନ୍ତ୍ରିକ ବା (ରିଏଲିଷ୍ଟିକ) ଲେଖକମାନେ ଯେଉଁ ସମୟରେ କବିଙ୍କର ଲେଖାକୁ ରହସ୍ୟବାଦୀ ବୁର୍ଜୋଁ ସାହିତ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟ ବୋଲି ତୀବ୍ର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଓ ନବୀନ ପ୍ରବୀଣ ସାହିତ୍ୟରଥିମାନଙ୍କର ମର୍ମୀଯୁକ୍ତ କମଳାସନା ଭାରତୀଙ୍କର ସୁଧାସିକ୍ତକୁ ବିଶୃଙ୍ଖଳ କରି ଦେଇଥିଲି, ସେତେବେଳେ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ସାହିତ୍ୟାଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ବିଚିତ୍ରା' ରେ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲି । ୧୩।୧୪ ବର୍ଷତଳର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ମୃତିରୁ ଆହରଣ କରି ଯେତିକି ମନେ ପଡ଼େ, ତାହା ଲେଖୁଛି । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ଯେ ଯଥାର୍ଥରେ କବି, ସେ କାହିଁକି ଦେଖିବାକୁ ଯିବ ଗୋଲାପର କୋମଳ ସୁରଭିର କାରଣ କଣ ଓ ଗୋଲାପ କେଉଁ ରସାୟନିକ ଉପାଦାନମାନଙ୍କରେ ତିଆରି ହୋଇଛି ବୋଲି ? କବିର ରାଜ୍ୟ ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧ ଓ ସ୍ପର୍ଶ ରାଜ୍ୟରେ ବିସ୍ତୃତ । କବି ଯେ ସାହିତ୍ୟିକ ଯେ, ସେ ସତ୍ୟଦ୍ରଷ୍ଟା ।— ଜୀବନର ନିଖୁଣ ଆଲେଖ୍ୟ ସେ ଅଙ୍କନ କରିବ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ତା'ର ସହଜାତ ପ୍ରକୃତିର ସହଜ ସାବଲୀଳ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ନ ଥିଲେ ତାହା ଆଉ ଯାହା ହେଉ, ସାହିତ୍ୟ ପଦବାଚ୍ୟ ହେବନାହିଁ । କବି ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ନିଜ ହୃଦୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୋଧ, ଯଥାର୍ଥ ମାନବ ପ୍ରୀତି, ବୃହତ୍ତର ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ଉପରେ ଉତ୍ସାରିତ ଭାବ ଧାରାକୁ ଅବ୍ୟାହତ ସତ୍ୟାନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ପ୍ରବାହିତ ନ କରି ଯଦି କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ବା ଲୋକପ୍ରିୟ ଚିନ୍ତା ଓ ସାଧାରଣ ରୁଚି ସମ୍ମତ କରି ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ତାହା

ବିଶ୍ୱ ମାନବର ସାହିତ୍ୟ ହେବନାହିଁ— ବିଶ୍ୱ ମନ ଉପରେ ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାପାଇଁ ତାର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେବନାହିଁ କାରଣ ତାହା ସନାତନ ନୁହେଁ-ଯେହେତୁ ଅଳ୍ପାୟୁ । ସେଥିପାଇଁ ଯାହା ସତ୍ୟ, ଯାହା ସୁନ୍ଦର ଓ ମଙ୍ଗଳମୟ ତାହାହିଁ ସାହିତ୍ୟର ଆଧାରଭୂତ ହେବା ଉଚିତ । ସାହିତ୍ୟିକ ତାର ରସଗ୍ରାହୀ ଚିତ୍ତରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ବୈଠକ ଖାନାକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବା ଶୋଭନ, ପାଇଖାନାର ପୂତିଗନ୍ଧମୟ ନର୍ଦ୍ଦମାରେ ନିଜର ରସ ସାଧନାକୁ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ କଲେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ବର୍ତ୍ତମାନ ସୃଷ୍ଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ଲୋକ ପ୍ରଶଂସା ଓ କରତାଳି ମୁଖର ହେଲେହେଁ ତାର ଭବିଷ୍ୟତ ଶୂନ୍ୟ । ଯାହା ସର୍ବମାନବର, ସର୍ବକାଳର, ସମସ୍ତ ଭୂଗୋଳର ବସ୍ତୁ, ତାହାହିଁ ସାହିତ୍ୟକୁ ଉଦାରତର ଅବଦାନରେ ସାର୍ଥକ ଲୋକରେ ଉପନୀତ କରିଦିଏ ।" ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ଆଭିଜାତ୍ୟର ଅଭିମାନ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସହିତ ଏତେ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବରେ ଗ୍ରଥିତ ଓ ଜଡ଼ିତ ଥିଲି ଯେ ସେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ସୁଗମ କ୍ଷେତ୍ର ବା ଶ୍ରେଣୀ ସୀମାକୁ ଛାଡ଼ି କଦାପି ଅପଥକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରି ନଥିଲେ । ସେହି କାରଣରୁ ଆଧୁନିକ ବଙ୍ଗର ବାସ୍ତବପନ୍ଥୀ କବି ଓ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ସହିତ ସେ କଦାପି ରଫାନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାରେ ଆତ୍ମ-ଅଭିଜାତସୃଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଖର୍ବ କରିବାର ବିଡ଼ମ୍ବନା ବରଣ କରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିସ୍ଫୁଟ ଥିଲି ବୋଲି ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟକୁ ସେ ଯେ କେବଳ ନବ ଆଦର୍ଶ, ନବଭାଷା, ବିଭିନ୍ନ ମୁଖୀ ଚିନ୍ତା ଓ ପ୍ରାଚୀ ପ୍ରତୀଚିର ବିଚିତ୍ର କୃଷ୍ଟି ଦାନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ, ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ବଙ୍ଗୀୟ କବିମାନଙ୍କୁ ଲିଖନଭଙ୍ଗୀ, ନୂତନସ୍ୱର, ରାଗ, ନୃତ୍ୟ, ଛନ୍ଦ, କଳାର ବିଭିନ୍ନ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ହେତୁ

ବଙ୍ଗଳାରେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲେଖକ ଓ କବିମାନେ ଜାଜର ଅଗୋଚରରେ ପୁଣି ଗୋଚରରେ ମଧ୍ୟ ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ (ଷ୍ଟାଇଲ୍) ବା ରଚନାରୀତି ତକ ଅନୁକରଣ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ସେ ସାହିତ୍ୟ ଓ କାବ୍ୟ କବିତାର ଯୁଗ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଯୁଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ବହୁ କବି, ଔପନ୍ୟାସିକ, ଲେଖକଙ୍କର ରଚନାରୀତି ଉପରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଭାର ଖର କରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କିରଣ ସମ୍ପାତ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ପାଠକବର୍ଗଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ଏଡ଼େଇ ପାରିନାହିଁ, କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଭାରତୀୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ରଚନାଶୈଳୀ, ଭାବ, ଓ ଶବ୍ଦ ଯୋଜ-ନାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଆମଦାନୀ ଘଟିଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ହିନ୍ଦି, ତେଲୁଗୁ, ମରାଠୀ, ଗୁଜୁରାଟୀ, କର୍ଣ୍ଣାଟ, ଆସାମୀ, ଗୁଜୁରାଟୀ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପୁସ୍ତକମାନ ଅନୂଦିତ ହୋଇଛି, ଭାବର ଆମଦାନୀ ଘଟିଛି । ସୁତରାଂ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶର ଚିନ୍ତାଧାରା ଉପରେ ସେହି କାରଣରୁ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ଭାଷା, ଭାବ, ଓ ଶୈଳୀ ପ୍ରଭୃତିର ପ୍ରଭାବ ଯେ ନ ପଡ଼ିଛି, ତାହା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ଓ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅତି ଗୂଢ଼ବୋଲି ତାଙ୍କର କୌଣସି ପୁସ୍ତକର ଅନୁବାଦ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା ହେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ହେଉନାହିଁ । ସ୍ଥୂଳତଃ ସେ ବିଗତ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକଗୁରୁ, ଚିନ୍ତାନାୟକ, କବି, କଳାଶିଳ୍ପୀ, ଦାର୍ଶନିକ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଲୋକ-ସେବକ ଓ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ସଂସ୍କୃତିର ଉଦ୍ଧାରକ, ପ୍ରାଚ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ଓ ବିଦ୍ୟାର ଉଦ୍‌ବୋଧକ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭାବ ଓ ଭାଷାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀଧରି ସେ ପ୍ରାଣର ରସ

ଯୋଗାଇଛନ୍ତି । ନବଛନ୍ଦ ଓ ଭାଷା ତିଆରି କରି ଦେଶରେ ନବୀନତାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି । ବଙ୍ଗସାହିତ୍ୟ ଆଜି ତାଙ୍କରି ପାଇଁ ପୃଥିବୀରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ସାହିତ୍ୟ ବୋଲି ପରିଗଣିତ । କେବଳ ବଙ୍ଗ କାହିଁକି ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷ ତାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ପାଇଁ ପୃଥିବୀରେ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନୀଷି (ମେକ୍ସ ମୁଲରଙ୍କ) ପରେ କେବଳ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଏକମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ଯେ କି ଭାରତର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଭାରତୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରା, ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ, ଓ ଭାରତୀୟ ପ୍ରକୃତି ତଥା ଜୀବନର ମହନୀୟ ଆଦର୍ଶକୁ ସୌଷ୍ଠବମୟ ଭାଷାରେ ବିଦେଶରେ ପ୍ରକାଶିତ କରି ସମଗ୍ର ୟୁରୋପୀୟ ସୁଧୀଗଣଙ୍କ ସମ୍ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାଚ୍ୟଆଡ଼କୁ ଟାଣି ଆଣି ପାରିଥିଲେ । ଯେଉଁକାଳରେ ଏ ଦେଶୀ ଲୋକେ ବିଶେଷତଃ ବଙ୍ଗର (ଇଙ୍ଗ-ବଙ୍ଗ ସମାଜର ଲୋକେ ଶେଲି,ବାଇରନ, କୀଟସ୍, ଜନଷ୍ଟୁଆର୍ଟମିଲ୍, ବ୍ରାଇଟସ୍, ବାର୍କ,) ପ୍ରଭୃତି ପାଠକରିବା ଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ମଣୁଥିଲେ, ସେହି ସଙ୍କଟମୟ କାଳରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର-ନାଥ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ନୂତନଭାଷାରେ ଯୁଗାନୁମୋଦିତ ଭାବ ଦେଇ ବଙ୍ଗୀୟ ସମାଜ ଓ ଶିକ୍ଷାୟତନ ତଥା ଶିକ୍ଷିତମାନଙ୍କର ମନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆନନ୍ଦ ଓ ଆଶା ଜାଗ୍ରତ କରିଥିଲେ । ସେହି କାରଣରୁ ବଙ୍ଗ ସ୍ୱଦେଶ ଓ ସ୍ୱଭାଷାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା କରି ଶିଖିଥିଲା ଓ ଆତ୍ମସ୍ଥ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ତାଙ୍କର ଜୀବନ ବିପ୍ଳବମୟ । ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାରେ ବିଦ୍ରୋହର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଅସ୍ତ୍ର । ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ବିପ୍ଳବଭାବ ଯୌବନର ନିଜସ୍ୱବୃତ୍ତି ବୋଲି କବିଙ୍କର ମତ । ମାନବ ଜୀବନକୁ ଏହି ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତାନାୟକ, ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ଓ ଆଦର୍ଶବାହକ-ମାନେ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଦାନ କରିଥିଲେ, ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ । ଭାରତରେ ବେଦ ଲିଖିତ ହେବାକାଳରୁ ଅଦ୍ୟାବଧି ଯେତେ ମନୀଷୀ ଏହି କର୍ମଭୂମି ଭାରତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, କବି ରବୀନ୍ଦ୍ର ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ବ୍ୟକ୍ତି,

ଏବଂ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟ । ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ମାନବ ମନର କଳ୍ପନା, ବିଭିନ୍ନମୁଖୀ ଚିନ୍ତା, ଓ ଆଦର୍ଶ ପରିକଳ୍ପନା, ତଥା ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତି ଯାହାକୁ ତାଙ୍କର ଅମୃତବର୍ଷୀ ଲେଖନୀ ରୂପମୟୀ କରିଛି, ତାହା ଆସନ୍ନଯୁଗମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଅନାଗତର ଅତିଥି ତୁଲ୍ୟ ପୂଜିତ ହେବ ଓ ବଞ୍ଚି ରହିବ । ଭବିଷ୍ୟଯୁଗର ସାହିତ୍ୟିକ ତାଙ୍କର ବିୟୋଗବ୍ୟଥା ଏହିଦିଗରୁ ଅନୁଭବ କରିବେ ନାହିଁ ଯେହେତୁ ସେ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗୋଟିଏ ଅଖଣ୍ଡ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦାନ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଯାହା କାଳିଦାସଙ୍କ ରଚନା ଭଳି ଅନାଗତ ବହୁଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାବୁକ ଓ କବି ପ୍ରାଣରେ ଉନ୍ମାଦନା ଦେବ । ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟକୁ ବିଶ୍ୱମାନବତାକୁ ଆପଣାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଅକୃପଣ ହସ୍ତର ପରିବେଶନ ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଭାରତରେ କିଏ କରିଛି ?

ଆଧୁନିକ ଯନ୍ତ୍ର ସଂଘର୍ଷମୟ ଯୁଗରେ ଯେତେବେଳେ ମାନବ-ମନ କଳୁଷସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଜାତୀୟତାରେ କ୍ଷୁଣ୍ଣହୋଇ ଈର୍ଷା ହିଂସା ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ଭାବର ପାଶବିକ ଲୀଳାର ତାଣ୍ଡବନୃତ୍ୟ ଲଗାଇ ଦେଇଛି, ଲୋଭ, ପ୍ରତିହିଂସା, ଅନ୍ୟାୟ ଯେତେବେଳେ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଚରମ ଅପମାନ ଘଟାଇଛି, ସେତେବେଳେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ବାଣୀ, ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱମାନବଭାବ, ମୈତ୍ରୀ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ପ୍ରୀତି, ପ୍ରାଚ୍ୟ ପ୍ରତୀଚ୍ୟ ଭାବବିନିମୟ ବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପିତ ହେବା ପୃଥିବୀକୁ ବିଧାତାର ଚରମ ଅଭିଶାପ ବୋଲି ମଣିବା କଥା । ଆଦର୍ଶପ୍ରିୟ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠମାନବ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ବିୟୋଗ ବ୍ୟଥା ବିଶ୍ୱଜନକୁ ବ୍ୟଥିତ କରୁଛି ଏହି କାରଣରୁ ଏହି କ୍ଷତି ଆଉ ନିକଟ ବା ଦୂର ଭବିଷ୍ୟତରେ ପୂରଣ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଆଜି ବଙ୍ଗର ଭୌଗୋଳିକ ପରିବେଷ୍ଟ ଲଙ୍ଘନ କରି ବିଶ୍ୱମାନବର ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି । ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ପ୍ରିୟ ପୂଜାର୍ହଙ୍କର ବିୟୋଗ ବ୍ୟଥାରେ ଉତ୍କଳର ଯୁବକଚିତ୍ତ କ୍ଷୁବ୍ଧ; କିନ୍ତୁ ଏହି ମହା-

ମାନବଙ୍କର ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ଏବଂ ଅମରପ୍ରେରଣା ଓ କାନ୍ତଇଙ୍ଗିତ ଉତ୍କଳର ଅନାଗତ ତରୁଣ ମନକୁ ଉନ୍ମନ କରିବ ଏବଂ ତରୁଣର ତାରୁଣ୍ୟ ଉପରେ ଭାବଘନ ଗମ୍ଭୀର ଆଦର୍ଶର ପୂତମୟ ଚିହ୍ନ ଅଙ୍କିତ କରିବ ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ । ଆଜି ସେ ଅନାଗତ କାଳର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ଜର୍ମାନୀର ମହାକବି ଗେଟେଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ତାଙ୍କ ସହିତ ପୃଥିବୀର ଆଉ କେଉଁ କବି ସମାସୀନରେ ବସିବା'ର ପୂର୍ଣ୍ଣଯୋଗ୍ୟତା ରଖନ୍ତି ନାହିଁ ।

ବଙ୍ଗଭାଷା ଉପରେ କେବଳ ନୁହେଁ, ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଭାଷା ଉପରେ କବିଙ୍କର ଅଧିକାର ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଇଂରାଜୀ କବିତା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଭାବର ବାହନ ହୋଇ ତାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ଫୁଟାଇ ପାରିଛି । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ତାଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ଇଂରାଜୀ ଲେଖକ ମଧ୍ୟ ଭାରତରେ ଆଉ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବଙ୍ଗଳା କବିତା ବହି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ଏହି ଶାନ୍ତିବାସର ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କାଳରେ ମୋତେ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଇଂରାଜୀରେ ଲିଖିତ ତାଙ୍କର କବିତାରୁ ବୁଝି ହେଉଛି ଯେ ଇଂରାଜୀଭାଷା ତାଙ୍କର ଭାବର ବାହକ କିପରି ନିପୁଣ ଭାବରେ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଦରଦୀ କବି ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଛନ୍ତି ଦୂର ଭବିଷ୍ୟତରେ ମହାକାଳ କିପରି ଇତିହାସ ରଚନା କରି କରି ଚାଲିଛି । ପୃଥିବୀର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟପୀଡ଼ିତ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ କ୍ଲାନ୍ତ ମାନବାତ୍ମାକୁ ଶାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ ସେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର କବିତା ଲେଖିଛନ୍ତି । ଯେଉଁଟିକୁ କି ସମସ୍ୟାଜାତ ବସ୍ତୁବାଦ ଦୋଷରେ (ରିଏଲିଷ୍ଟିକ୍) କବିତା ଶ୍ରେଣୀରେ ଗଣା ହେବ ନାହିଁ । ତାହା ସ୍ୱପ୍ନାଗ୍ରସ୍ତ କବିଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ କ୍ଷମତା ବହନ କରିଛି ତହିଁରେ ସୁନ୍ଦରଙ୍କର ପ୍ରକାଶ, ସତ୍ୟର ପୂଜା ଏବଂ ଶିବଙ୍କର ଅଭୟ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଛି । କବି ଶ୍ରମିକ ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛନ୍ତି— ବାସ୍ତବତା ଉପରେ । ଇତିହାସ ଲିଖିତ ଜାତି ଏବଂ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-

ମାନଙ୍କର ଧ୍ୱଂସସ୍ତୂପବନ୍ଧ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ପଥବାହୁଦରନ୍ଧ୍ର ବର୍ଜିତ ତାର ମୁକ୍ତି ସାଧନାର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରଥ ଟାଣି ନେଇ ଯାଉଛି—ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦୂର ଅନାଗତ କୋଳକୁ । ସେହିଠାରେ ତାର ଆଶା; ଆଶ୍ୱାସଭରା ମିଳନ ପରମ ବାଞ୍ଛିତ ମୁକ୍ତି ସହିତରେ । କବିଙ୍କର ଇଂରାଜୀ କବିତାରେ ସେ ତାହାର ରୂପ ଅଙ୍କିତ କରିଛନ୍ତି ।

The Toiler

Adrift on the lazy tide of time sailing to
empty space.
I had a vision of phantom shapes.
Processions of people passed and repassd
trampling their way
in a victorious march,
The Pathans with their imperial greed
their steeds raising clouds of dust
and after them the Moghal's
Their crescent banners fluttering high······
They came and they left
and far as I looked in the empty space
I find no trace of them.
Since that time
many a sun did rise
and many a sun did set
Then came the mighty English bands
racing an iron-roads······
fiery with their pride of power.

They too will vanish
their far-flung-net round the world
will be swept away
by the tide of time
and not the faintest trace
will they leave behind them
on this vast and empty space
The vision fade.
as I look around this dear old earth
I see the vast ware of common mass.
traversing by diverse ways
the endless track from life to death
urged on by common human needs
from time immemorial.
It is they that row
and they that sit at the helm
It is they that sow the seeds
and they that toils at the harvest
They remain the same through ages the toilers
The scepters snap
the war-drums beat no more
columns of victory
Stand in stupid silence
bloodshot eyes and blood stained hands
hide in historys pages
But they toil on at home and abroad.
By the sea and by the river

here and there everywhere
Their million voices mingle in a song
their grief and joy of everyday
harmonise in a mighty human life.
Empires have passed away and on their
ashes and ruines
they ply their daily round
The toiler.

କବି ପୃଥିବୀରେ ମାନବଜାତି ଉପରେ ଅହରହ ପାଶବିକ-ଲୀଳାର କଦର୍ଯ୍ୟତା ସହି ପାରୁନାହାନ୍ତି । ଦୁଃଖଭାରରେ ମ୍ରିୟମାଣ ପ୍ରାଣେ ତାଙ୍କର ହୁଏତ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ଦୁନିଆରେ ତାର ମଙ୍ଗଳ ଦୃଷ୍ଟି ନାଶକରି ଆକାଶ ପବନ କଳଙ୍କିତ କରୁଛନ୍ତି, ତୁମେ ତାଙ୍କୁ କଣ କ୍ଷମା ଦେବ ? କବି କହୁଛନ୍ତି—

"Age after age time and again hast thou o' Lord,
Sent they messengers- To this pitiless world,
They have left their word."
Forgive all love all cleanse your hearts from
blood red stains of hatred—
Adorable they are ever to be remembered
yet from the outer door
Did I turn them away to-day evil day
with unmeaning salutation
Have I not seen secret malignance
Strike down the helpless

under the cover of hypocritical might ?
Have I not seen at might's defiant outrages
The silence voice of justice weepring in solitude ?
Did I not see in what agony reckless youth
running mad
Vainly shattered their lives against
insensitive rocks ?
Choked in my voice today mute my songs.
Darkly my world lies imprisoned in a
dismal dream.
And I ask thee, o lord, in tears
Hast thou thyself forgiven hast even
thou loved
Those that are poisoning thy air
and blotting out thy light ?

କବି ସ୍ୱାଧୀନତାର ଚିରଭକ୍ତ। ଭୟ ଭିତରେ ନିର୍ଭୟ, ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଭିତରେ ନିୟମ ଶୃଙ୍ଖଳା ମୃତ୍ୟୁଭିତରେ ଜୀବନର ସ୍ୱାଦ ସେ ପାଇଛନ୍ତି । ବୃହତ୍ତର ଶ୍ରେୟପାଇଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରେୟ ଓ ଲଭ ଯତିକୁ ବଳିଦାନ କରି ବିଶ୍ୱ ପଥିକ ଗତି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତୁ, ଏହା ତାଙ୍କର ମର୍ମ୍ମକଥା । ସ୍ୱାଧୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ କହୁଛନ୍ତି—

Fear the phantom demon,
Shaped by your own distorted dreams
Freedom from the burden of ages
Bending your head, breaking your back
blinding your eyes.

To the beckoning call of future
Freedom from shackles of slumber
with which you fasten yourself to might's
stillness
Misturstiug the star that speaks of truth's
adventurous path,

Freedom from the anarchy of a destiny
Whose sails are weakly yielded
To bind uncertained winds,
And the helm to a hand ever
rigid and cold as Death.
Freedom from the insult of dwelling
In a doll's world.
where movements are started
through brainless wires
repeated through mindless habit
where figures wait with patient obedience
For a master of show,
to be stirred in to
a moments mimicry of life.

ଜଗତରେ ମାନବଜାତିର ଜନ୍ମଗତ ଅଧିକାର ସ୍ୱାଧୀନତା ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପରମ କାମନାର ବିଷୟ । ଅନ୍ଧକାରର କୁଜ୍‌ଝଟିକା ଭିତରେ ସେ କିନ୍ତୁ ସବୁଦିନେ ଆଶାର ରଶ୍ମି ଦେଖିଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ କହିଛନ୍ତି—

"I have great faith in humanity. Like the sun it can be clouded but never extinguished. I admit

that at this time when guns are thundering all the world over, the baser eliments appear predominant. The powerful are exulting at the number of their victims. They take the name of science to cultivate the school boy superstition that they have sustain physical signs indicating their eternal rights to rule, as the explosive force of the earth quake once might have claimeed with enough of evidence, its never—ending sway over the destiny of this earth.

But they in their turn will be disappointed. their's is the cry of a past that is already exhusted, a past, that thrived upon the exclusive spirit of National industrialism which will no longer be able to be able to keep the balance in its perpetual disharmony with its sorrowdings Only those races will prosper who, for the sake of their own perfection and permanent safety, are ready to cultivate the spiritual magnanimity of mind that enables the soul of man to be realised in the heart of all races. For men to come near to one another and yet to continue to ignore the claims of humanity is a sure process of suicide. We are waiting for the time when the spirit of the age will be incarnated in a complete human truth and the meeting of men will be translated in to the unity of man."

ବିଶ୍ୱଜଗତର ମିଳନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନୁଷ୍ୟର ଐକ୍ୟ ଏବଂ ତଦ୍ଦ୍ୱାର ତାର ମୁକ୍ତି କେବଳ ସମ୍ଭବପର ଏହି ତାଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିକୁ ଶାନ୍ତ୍ୟ,କାମଯ୍ୟ ବାଣୀ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଓ ଆଦର୍ଶ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବରେ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଭାରତବର୍ଷ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକମାତ୍ର ତୀର୍ଥ ଯେଉଁଠାରେ କି ମାନବର ଏହି ବାଞ୍ଛା ସାର୍ଥକ ହୋଇ ପାରିବ । ଭାରତର ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଆଦର୍ଶ କେବଳ ପୃଥିବୀର ଶେଷ ଭରସାସ୍ଥଳ ଏବଂ ପୃଥିବୀକୁ ଭାରତ ତାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବଦାନ ଦ୍ୱାରା ଆଲୋକିତ କରିବ । ପ୍ରାଚ୍ୟଦେଶର ମହାମାନବ ଦ୍ୱାରା କେବଳ ଏହା ସମ୍ଭବପର ବୋଲି ସ୍ୱଦେଶ ଓ ସ୍ୱଦେଶର କୃଷ୍ଟି ଉପରେ ସଭ୍ୟତା ଉପରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅଟଳ ନିଷ୍ଠା ଥିଲା । ସେ କହିଛନ୍ତି—

"The wheels of fate will some day compel the English to give up their Indian empire. But what kind of India will they leave behind, what stark misery ? When the stream of their centuries adminstration runs day at last what a waste of mud mud and filth will they leave behind them ? I had at one time believed that tide spirings of Civilizatian would issue out of the heart of Europe. And today when I am about to quit the world that stubborn faith has gone bankrupt altogether. To-day my one last hope is that the deliver will be born in to this poverty-stricken country and from the East his massage will go forth to the world at large and fill the heart of man with boundless hope.

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନବ ଜାତିକୁ କବି ଉପରୋକ୍ତ ଭିରସାମନ୍ୟ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି ।

ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କର କବିପ୍ରାଣ ବିଶ୍ୱର ପୀଡ଼ିତ ବୁଭୂକ୍ଷୁ ନିର୍ଯ୍ୟାତିତଙ୍କ ବେଦନାରେ ଅଧୀର। ନାରୀଜାତିକୁ କବି ସମ୍ମାନ କରିଛନ୍ତି ଓ ନାରୀର ବନ୍ଧ ବେଦନାରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ନାରୀକୁ ତାଙ୍କପରି ବନ୍ଦନାଗୀତି ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ଅନ୍ୟ ମହାକବିମାନେ ଯେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସମ୍ଭ୍ରମ ଜଣାଇ ନାହାନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ସେମାନଙ୍କର ଅଭିନନ୍ଦନ, ସେମାନଙ୍କର ବନ୍ଦନା ଗୀତିର ଢଙ୍ଗ ଅନବଦ୍ୟ ହେଲେହେଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ସହିତ ତାହାର ତୁଳନା ହୁଏ ନାହିଁ । ନାରୀକୁ ସେ ବାସ୍ତବତା ସହିତ ଜଡ଼ିତ କରି ବିଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି, ପରଖିଛନ୍ତି ସତ୍ୟ, ମୂର୍ତ୍ତିଷର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ସହିତ ନାରୀର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଯୋଗ ନାହିଁ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ନାରୀ ଯେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାସ୍ତବତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ, ଅପାର୍ଥିବତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବ୍ୟକ୍ତର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ନାରୀର ଯେ ସ୍ଥାନ ରହିଛି ଏହାକୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥହିଁ ବୋଧ ହୁଏ ଭାରତୀୟ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରେମ କବିତା ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ନାରୀକୁ ସେ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଲୋକରେ ଦେଖିଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିତା 'ଉର୍ବଶୀ' ର ପ୍ରଥମ ପଂକ୍ତିରେ କହିଛନ୍ତି—

"ନହମାତା, ନହକନ୍ୟା, ନହବଧୂ, ସୁନ୍ଦରୀ ରୂପସୀ,
ହେ ନନ୍ଦନବାସିନୀ ଉର୍ବଶୀ ।"

ଏପରି ବହୁ କବିତାରେ କବି ନାରୀକୁ ଅଭିନନ୍ଦିତ କରିଛନ୍ତି । ନାରୀ ମୁଖରେ ପୁରୁଷକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ବିଚିତ୍ରବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ମୋର ମନେ ହୁଏ, ଭାରତରେ ବା ଅନ୍ୟ ଦେଶର କବିମାନେ ନାରୀର ଏ ଆତ୍ମ ପରିଚୟ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଏପରି ଗୌରବମୟ ଭାବରେ

ଦେଇ ନ ଥିବେ । ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦା କାବ୍ୟରେ ନାୟିକା ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦା ନାୟକ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି—

"ଆମି ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦା ।
ଦେବୀ ନହି, ନହି ଆମି ସାମାନ୍ୟା ରମଣୀ ।
ପୂଜା କରି, ରାଖିବେ ମାଥାୟ, ସେଓ ଆମି ନହି ।
ଯଦି ପାର୍ଶ୍ୱେ ରାଖ ମୋରେ ସଙ୍କଟେର ପଥେ,
ଦୁରୂହ ଚିନ୍ତାର ଯଦି ଅଂଶ ଦାଓ,
ଯଦି ଅନୁମତି କର
କଠିନ ବ୍ରତେର ତବ ସହାୟ ହଇତେ,
ଯଦି ସୁଖେ ଦୁଃଖେ ମୋରେ କର ସହଚରୀ
ଆମାର ପାଇବେ ତବେ ପରିଚୟ !"

ନାରୀର ସ୍ଥାନ ପୂଜା ବେଦୀ ଉପରେ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସ୍ନେହର ଆବଦ୍ଧ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସୀମାବଦ୍ଧ ବେଦୀ ଉପରେ ନୁହେଁ । ସେ ଦେବୀ ନୁହେଁ, ମାନବୀ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟ କିଛି, ଏହି ଦୁଇଟି ଉପାଧିର ବାହାରେ । ସେ ପୁରୁଷର ସାଥୀ ତାହାର ସମକକ୍ଷ, ତାହା ସହିତ ନାରୀର ସମାନ ସ୍ଥାନ, ତାହାଠାରୁ ଉଚ୍ଚ ନୁହେଁ ବା ନୀଚ ନୁହେଁ । ଏହି ସହଜ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପୁରୁଷ ନାରୀକୁ ଦେଖିବା ଠିକ୍ ଦେଖିବା, ବିଚାରିବା ଠିକ୍ ବିଚାରିବା । ନାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବିଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ସାଧାରଣ ବୋଧ ନୁହେଁ । ନାରୀକୁ ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଭାବନ୍ତି । ଏହା ଯୁଗାନୁମୋଦିତ ଧର୍ମ ପ୍ରଭାବରୁ ନୁହେଁ, ତାଙ୍କର ସହଜାତ ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ଓ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ଗୁଣରୁ କବି ତାଙ୍କର 'ସତୀ' କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ନାରୀର ନାରୀତ୍ୱ ଓ କର୍ମ ତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ମରାଠୀ ହିନ୍ଦୁନାରୀ ଅମାବାଈ ମୁଖରେ ତାହାର ଧର୍ମାନ୍ଧ ପିତାକୁ କୁହାଇଛନ୍ତି :—

"ଧିକ୍ ପିତା ଧିକ୍—
ବଟଧଛ ପତିରେ ମୋର—ଆରେ୍ ମର୍ମୀନ୍ତ୍ରକ
ଏଇ ମିଥ୍ୟା ବାକ୍ୟ ଶେଲ୍ । ତବ ଧର୍ମ କାଟେ
ପତିତ ହୋଇଛି, ତବୁ ମମଧର୍ମ ଆଛି
ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଲ । ସତୀ ଆମି, ନହି ସେବା ଦାସୀ ।
ବରମାଲ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି ତାଁରେ ଭଲେ ବାସି
ଶ୍ରଦ୍ଧାଭରେ, ଧରେଛନ୍ତି ପତିର ସନ୍ତାନ
ଗର୍ଭେ ମୋର୍, ବଲେ କର ନାଇ ଆତ୍ମଦାନ ।
ହୃଦୟ ଅର୍ପଣ କରେଛନ୍ତି ସ୍ୱାମୀପଦେ ।
ଯବନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସେ ଭେଦ କାହାର ଭେଦ ?
ଧର୍ମେର୍ ସେ ନୟ । ଅନ୍ତରେର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ
ଯେଥା ଜେଗେ ରୟ—ସେଥାୟେ ସମାନ ଦୋହେଁ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭକ୍ତିଭରେ କରେଛି ପତିର ପୂଜା
ହୋଇଛି ଯବନୀ ପବିତ୍ର ଅନ୍ତରେ
ନହିଁ ପତିତା ରମଣୀ—
ପରିତାପେ ଅପମାନେ ଅବନତ ଶିରେ
ମୋର୍ ପତି ଧର୍ମହତେ ଯାବଙ୍କରେ ଧର୍ମାନ୍ତରେ ଅପରାଧୀସମ" !

ନାରୀର ବଶିଷ୍ଟ ବଶ୍ୱର ବୁଦ୍ଧି ଓ ମନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧର୍ମ ଓ ରୁଚି ଅଛି, ଏବଂ ଏହା ନାରୀ ପକ୍ଷରେ ଅଗୌରବ କଥା ନୁହେଁ । ଏହା ଅନ୍ତରର ସତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୋଲି ନାରୀ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ-ସମସ୍ତଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଦାବୀ ରଖେ ।—ମନୁଷ୍ୟର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହେଉଛି ଖୁବ୍ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ସମ୍ପତ୍ତି । ନାରୀ ଏହି ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାର ପାଇବା ଉଚିତ ଏବଂ ନ୍ୟାଯ୍ୟ ।—

କବି ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି— "ଆମାଦେର ପୂର୍ବ ଯୁଗେ ମେୟେରା ଛିଲ ପୁରୁଷେର ଅନ୍ତରାୟ ।

ସଂସାରେର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟୋଜନେର କାଛେ ତାରୀ ପାରିବାରିକ କଲ୍‌-ହେପା ପୁତୁଲେର ମତୋ ବିହିତ ନିୟମେ ଆଓସାଜ କରେଛେ, ହାତପା ନେଡ଼େଛେ । ଅଙ୍କୋଦ ଓ ଅଶକ୍ତିର ଯେ ତାଦେର ଭୂଷଣ୍ ଏଇ କଥାଇ ତାରା ଜାନେ । ମାତା ବା ଗୃହିଣୀର ବିଶେଷ ମୋଡ଼-କେଇ ତାଦେର ପରିଚୟ । ତାଦେର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱେର ଯେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟଟି ମୋଡ଼କ ଛାଡ଼ିୟେଓ ପ୍ରକାଶ ପାୟ ତା କଖନୋ ବା ଅସ୍ୱୀକୃତ କଖନୋ ବା ନିନ୍ଦିତ । ଏମନ ଭାବେ ମେୟେର ମାନୁଷେର ଏକଟି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଲୋକସାନ ଘଟିଏ ଏସେଛେ । ଆଜ ଏଲ ଏମନଯୁଗ ଯଖନ ମେୟେରା ମାନବତ୍ୱେର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂଲ୍ୟ ଦାବୀ କରେଛେ । ଜନନୀଅଂ ମହାଭାଗା ବଲେ ତାଦେର ଗଣନା କରା ହବେ ନା । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ବଲେ ତାରା ହବେ ଗଣ୍ୟ । ମାନବ ସମାଜେ ଏଇ ଆତ୍ମ-ଶ୍ରଦ୍ଧାର ବିସ୍ତାରେର ମତୋ ଏତ ବଡ଼ ସମ୍ପଦ ଆର କିଛୁଇ ହତେ ପାରେ ନା । ଗଣନାୟ ମାନୁଷେର ପରିମାଣ ପାଓୟା ଯାୟନା—ପୂର୍ଣ୍ଣତାତେଇ ତାର ପରିମାଣ । ଆମାଦେର ଦେଶେଓ କୃତ୍ରିମ ବନ୍ଧନ ମୁକ୍ତ ମେୟେରା ଯଖନ ଆପନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱେର ମହିମା ଲାଭ କରବେ ତଖନ ପୁରୁଷଓ ପାବେ ଆପନ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ।”

କବି ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ନାୟିକା ମୁଖରେ ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିର ମଧ୍ଯ ସୁନ୍ଦର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । “ପୁରୁଷ ମାନୁଷ ରାଜାର ଜାତ । ଦୁଃସାଧ୍ୟ କର୍ମେର ଅଧିକାର ଓଦେର ନିୟତଇ ପ୍ରଶସ୍ତ କରତେ ହବେ । ନଇଲେ ତାରା ମେୟେଦେର ଚେୟେଓ ନୀଚୁ ହୟେ ଯାୟ । କେନନା ମେୟେରା ଆପନ ସ୍ୱାଭାବିକ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟେ ଭାଲୋବାସାର ଜନ୍ମଗତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟେଇ ସଂସାରେ ପ୍ରତିଦିନ ଆପନ ଆସନକେଇ ସହଜେଇ ସାର୍ଥକ କରେ । କିନ୍ତୁ ପୁରୁଷେର ନିଜେକେ ସାର୍ଥକ କରତେ ହୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ଯୁଦ୍ଧେର ଦ୍ୱାରା । ସେକାଲେ ରାଜାରା ବିନା ପ୍ରୟୋଜନେଇ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରତେ ଯେତୋ । ରାଜ୍ୟ ଲୋଭେ

ନିତ୍ୟନୂତନ କରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଗୌରବ ପ୍ରମାଣେର୍ ଜନ୍ୟ । ଏଇ ଗୌରବେ ଯେନ କେଉଁ ବାଧା ନା ଦେୟ ।"

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ନାରୀଜାତିର, ଶୂଦ୍ରଜାତିର, ପରାଧୀନଜାତିର, ଅଛୁତ ଜାତିର, ମୁକ୍ତିକାମନା କରିଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀରେ ଏହାଦ୍ୱାରା ମଙ୍ଗଳ ହେବ, ଏହା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହିଁରେ ନୁହେଁ । ଏହା ତାଙ୍କର ମତବାଦର ଭିତ୍ତି । ପ୍ରତିସଂଘ, ପ୍ରତିବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱାଧୀନତା ତାଙ୍କର ଚିରନ୍ତନ କାମନାର ବିଷୟ ଥିଲି ବୋଲି ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଭାବହିଁ ନାନା ବିଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ ସୁଷମାରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଧରା ଦେଇଛି । ସେହି କାରଣରୁ ଆଜି ବିଶ୍ୱର ମାନବଜାତି ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦେଶବାସୀ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଋଣୀ । ମେଘମେଦୁର ପ୍ରକୃତି ଆଜି ତାଙ୍କର ବିରହ ଦୁଃଖ ଭରରେ ମ୍ରିୟମାଣା । ଆଜି ଏହାର ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣରେ ସତ୍ୟ ହୋଇଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

କବିଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ, ପ୍ରବନ୍ଧ ଉପନ୍ୟାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ଆଉକିଛି ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିବାର କ୍ଷେତ୍ର ଓ ସମୟ ଆଜି ସଭାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗଣ୍ଡୀ ଭିତରେ ପାଇ ପାରୁନାହିଁ । ତଥାପି ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶବାଦ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟଭଷାରେ କିପରି ଫୁଟିଛି ତାହାର ଅଳ୍ପ ପରିଚୟ ଦେବି । ମୋ ପରି ଲେଖିକା ପକ୍ଷରେ ଏହା ଧୃଷ୍ଟତା ମଣିଛି ବୋଲି ତାଙ୍କର ଲେଖା ତାଙ୍କର ନିଜର ଭାଷାରେହିଁ ପ୍ରକାଶ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଭାବିଛି । ଏହା ଦ୍ୱାରାହିଁ ତାଙ୍କର ପୂଜା କରିବାର ସାର୍ଥକତା ।

"ଗୋରା" ତାଙ୍କର ସୁବୃହତ୍ ଉପନ୍ୟାସ । ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଜାଠଦଳଙ୍କର ସଂସ୍କାରକ୍ଲିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ସେହି ସମାଜର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସୁପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ବଧି ନିଷେଧ, ଲୋକାଚାର ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମାଚରଣର ବହିରଙ୍ଗକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ତୀବ୍ର କଷାଘାତ କରି ଅଛନ୍ତି । ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଧାନ ନାୟକ "ଗୋରା" ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଧର୍ମ, ଆଚାର, ସମାଜକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେ । ଭାରତର ପିଷ୍ଟ, କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ, ରୁଗ୍ଣ ଲୋକଙ୍କର ସେବା କରିବା ତାର କାମ୍ୟ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂସ୍କାରପ୍ରିୟ ବଶରୁ ତାର ଜୀବନର ପ୍ରତି ପଦକ୍ଷେପ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଭିତର ଦେଇ ଚାଲିତ । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ପାଳିତ କିନ୍ତୁ ୟୁରୋପୀୟ ରକ୍ତ ତାର ଧମନୀରେ ବର୍ତ୍ତମାନ । ପାଳକ ପିତା ମାତା ତାର ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ତାକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ । ସେ ଯେଉଁଦିନ ଆତ୍ମପରିଚୟ ପାଇଲା, ସେହିଦିନ ତାର ମନରେ କି ଭାବ ଜାତ ହେଲା ତାହା କବିଙ୍କ ଭାଷା କହୁଛି :—

ଗୋରା ବଳିଆ ଉଠିଲା "ପରେଶବାବୁ ।"
ଆମାର କୋନୋ ବନ୍ଧନ ନେଇ ।
ପରେଶବାବୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହଇଆ କହିଲେନ୍ "କିସେର ବନ୍ଧନ ?"
ଗୋରା ବଲିଲ "ଆମି ହିନ୍ଦୁ ନଇଁ ।"
ପରେଶବାବୁ କହିଲେନ୍ "ହିନ୍ଦୁ ନଓ ?"
ହିନ୍ଦୁ ନଓ—ଗୋରା କହିଲ "ନା ଆମି ହିନ୍ଦୁ ନଇଁ ।"

ଆଜ ଖବର ପେୟେଛି ଆମି ମିଉଟିନିର ସମୟକାର କୁଡ଼ନୋ ଛେଲେ । ଆମାର ବାପ ଆଇରିଶମ୍ୟାନ୍ । ଭାରତବର୍ଷେର ଉତ୍ତର ଥେକେ ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଦେବମନ୍ଦିରେର ଦ୍ୱାର ଆଜ ଆମାର କାଛେ ରୁଦ୍ଧ ହୟେ ଗେଛେ । ଆଜ ସମସ୍ତ ଦେଶେର ମଧ୍ୟେ କୋନୋ ପଂକ୍ତିତେ କୋନୋ ଜାୟଗାୟ ଆମାର ଆହାରେର ଆସନ ନେଇ । ଗୋରା କହିଲ "ଆମି ଆଜ ମୁକ୍ତ, ପରେଶବାବୁ ! ଆମି ଯେ ପତିତ ହବ ବ୍ରାତ୍ୟ ହବ ସେହି ଭୟ ଆମାର ନେଇ । ଆମାକେ ଆର ପଦେ

ପଦେ ମାଷ୍ଟର ଦକେ ଚେୟେ ଶୁଚରିତା ବାଁଧିଏ ଚଲ୍‌ତେ ହବେ ନା?"
ସୁଚରିତା ଗୋରାର ପ୍ରଦୀପ୍ତ ମୁଖେର ଦିକେ ଏକଦୃଷ୍ଟିତେ ଚାହିଁଆ ରହିଲ ।

ଗୋରା କହିଲ "ପରେଶବାବୁ ! ଏତଦିନ ଆମି ଭାରତବର୍ଷକେ ପାବାର ଜନ୍ୟେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣ୍ ଦିୟେ ସାଧନା କରେଛି । ଏକଟା ନା ଏକଟା ଜାୟଗାୟ ବେଧେଛେ—ସେଇସବ୍ ବାଧାର ସଙ୍ଗେ ଆମାର ଶ୍ରଦ୍ଧାର ମିଲ୍ କରବାର ଜନ୍ୟ ଆମି ସମସ୍ତ ଜୀବନ ଦିନରାତ କେବଲ ଚେଷ୍ଟା କରେ ଏସେଛି । ଏଇ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଭିତ୍ତିକେଇ ଖୁବ୍ ପାକାକରେ ତୋଲ୍‌ବାର ଚେଷ୍ଟାୟ ଆମି ଆର କୋନ୍‌କାଯ କରତେ ପାରିନି— ସେଇ ଆମାର ଏକଟି ମାତ୍ର ସାଧନା ଛିଲ । ସେଇ ଜନ୍ୟେ ବାସ୍ତବ ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରତି ସତ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ମେଲେ ତାର ସେବା କର୍ତ୍ତେ ଗିୟେ ଆମି ବାର ବାର ଭୟେ ଫିରେ ଏସେଛି । ଆମି ଏକଟି ନିଷ୍କଣ୍ଟକ ନିର୍ବିକାର ଭାବେର ଭାରତବର୍ଷ ଗଡ଼େ ତୁଲେ ସେଇ ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗେର ମଧ୍ୟେ ଆମାର ଭକ୍ତିକେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରାପଦେ ରକ୍ଷାକରବାର ଜନ୍ୟେ ଏତଦିନେ ଆମାର ଚାରିଦିକେର ସଙ୍ଗେ କି ଲଡ଼ାଇ ନା କରେଛି । ଆଜ ଏକମୁହୂର୍ତ୍ତେଇ ଆମାର ସେଇ ଭାବେର ଦୁର୍ଗ ସ୍ୱପ୍ନେର ମତ ଉଡ଼େଗେଛେ । ଆମି ଏକେବାରେ ଛାଡ଼ାପେୟେ ହଠାତ୍ ଏକଟା ବୃହତ୍ ସତ୍ୟେର ମଧ୍ୟେ ଏସେ ପଡ଼େଛି । ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷେର ଭାଲ ମନ୍ଦ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଜ୍ଞାନ ଅଜ୍ଞାନ ଏକେବାରେଇ ଆମାର ବୁକେର କାଛେ ଏସେ ପୌଁଛିଛେ । ଆଜ ଆମି ସତ୍ୟକାର ସେବାର ଅଧିକାରୀ ହୟେଛି । ସତ୍ୟକାର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ଆମାର ସାମନେ ଏସେ ପଡ଼େଛେ । ସେ ଆମାର ମନେର ଭିତରକାର କ୍ଷେତ୍ର ନୟ-ସେ ଏଇ ବାଇରେର ପଞ୍ଚବିଂଶତି କୋଟି ଲୋକେର ଯଥାର୍ଥ କଲ୍ୟାନ କ୍ଷେତ୍ର ।

ଗୋସ୍ବ କହିଲ୍ ଆମାର କଥା କି ଆପନି ଠିକ୍ ବୁଝିତେ ପାରଛେନ୍ ନା । ଆମି ଯା ଦିନରାତ୍ରି ହୋତେ ଗ୍ଭଛିଲୁମ୍; ଅଥଚ ହୋତେ ପାରଛିଲୁମନା, ଆଜ-ଆମି ତା ହୟେଛି । ଆମି ଆଜ ଭାରତବର୍ଷୀୟ । ଆମାର ମଧ୍ୟେ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍, କୋନ୍ ସମାଜେର କୋନ୍ ବିରୋଧ ନେଇ । ଆଜ୍ ଏଇ ଭାରତ-ବର୍ଷେର ସକଲେର ଜାତଇ ଆମାର ଜାତ । ସକଲେର ଅନ୍ନଇ ଆମାର ଅନ୍ନ । ଦେଖୁନ୍, ଆମି ବାଂଲାର ଅନେକ ଜେଲାୟ ଭ୍ରମନ୍ କରେଛି । ଖୁବ୍ ନୀଚ ପଲ୍ଲୀତେ ଓ ଆତିଥ୍ୟ ନିୟେଛି । ଆମି କେବଲ୍ ସହରେର ସଭାୟ ବକ୍ତୃତା କରେଛି ତା ମନେ କରବେନ୍ ନା । କିନ୍ତୁ କୋନୋମତେଇ ସକଲ୍ ଲୋକେର ପାଶେ ଗିୟେ ବସତେ ପାରିନି । ଏତଦିନ ଆମି ଆମାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେଇ ଏକଟା ଅଦୃଶ୍ୟ ବ୍ୟବଧାନ ନିୟେଇ ଘୁରେଛି । କିଛୁତେଇ ସେଟାକେ ପେରୁତେ ପାରିନି । ସେଜନ୍ୟ ଆମାର ମନେର ଭିତରେ ଖୁବ୍ ଏକଟା ଶୂନ୍ୟତା ଛିଲ୍ । ଏଇ ଶୂନ୍ୟତାକେ ନାନା ଉପାୟେ କେବଲ ଅସ୍ବୀକାର କରବାର ଚେଷ୍ଟା କରେଛି । ଏଇ ଶୂନ୍ୟତାର ଉପରେ ନାନା ପ୍ରକାର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଦିୟେ ତାକେଇ ଆରୋ ବିଶେଷରୂପ ସୁନ୍ଦର କରେ ତୁଲ୍‌ତେ ଚେଷ୍ଟା କରେଛି । କେନନା ଭାରତବର୍ଷକେ ଆମି ଯେ ପ୍ରାଣେର ଚେୟେ ଭାଲବାସି ଆମି ତାକେ ଯେ ଅଂଶଟିତେ ଦେଖତେ ପେତୁମ୍ ସେ ଅଂଶେର କୋଥାଓ ଯେ ଆମି କିଛୁମାତ୍ର ଅଭିଯୋଗେର ଅବକାଶ ଏକେବାରେ ସହ୍ୟ କର୍ତ୍ତେ ପାର୍‌ତୁମ୍ନା ଆଜ ସେଇ ସମସ୍ତ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ବାନାବାର ବୃଥା ଚେଷ୍ଟାଥେକେ ନିଷ୍କୃତିପେୟେ ଆମି ବେଁଚେଗେଛି । ପରେଶବାବୁ କହିଲେନ୍ ସତ୍ୟକେ ଯଖନ ପାଇ ତଖନ୍ ସେ ତାର ସମସ୍ତ ଅଭାବ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ନିୟେଓ ଆମାଦେର ଆତ୍ମାକେ ତୃପ୍ତ କରେ । ତାକେ ମିଥ୍ୟା ଉପକରଣ୍ ଦିୟେ ସାଜିୟେ ତୋଲ୍‌ବାର ଇଚ୍ଛାମାତ୍ରଇ ହୟନା । ଗୋସ୍ବ

କହିଲେ ଦେଖୁନ୍ ପରେଶବାବୁ ! କାଲ ରାତ୍ରେ ଆମି ବିଧାତାର କାଛେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେଛିଲୁମ୍ ଯେ ଆଜ ପ୍ରାତଃକାଲେ ଆମି ଯେନ୍ ନୂତନ ଜୀବନ ଲଭ୍ କରି । ଏତଦିନ ଶିଶୁକାଲ ଥେକେ ଯେ କିଛୁ ମିଥ୍ୟା ଯେ କିଛୁ ଅଶୁଚିତା ଆବୃତ କରେଛିଲ ଆଜ ଯେନ ତା ନିଃଶେଷ କ୍ଷୟ ହୟେ ଗିୟେ ଆମି ନବଜନ୍ମ ଲଭ୍ କରି । ଆମି ଠିକ୍ ଯେ କଳ୍ପନାର ସାମଗ୍ରୀଟି ପ୍ରାର୍ଥନା କରେଛିଲୁମ୍ ଈଶ୍ବର ସେ ପ୍ରାର୍ଥନାୟ କର୍ଣ୍ଣପାତ କରେନ୍ନି । ତିନି ତାଁର ନିଜେର ସତ୍ୟ ହଠାତ୍ ଏକେବାରେ ଆମାର ହାତେ ଏନେଦିୟେ ଆମାକେ ଚମକିୟେ ଦିୟେଛେନ୍ । ତିନି ଯେ ଏମନ କରେ ଆମାର ଅଶୁଚିତାକେ ଏକେ-ବାରେ ସମୂଲେ ଘୁଚିୟେ ଦେବେନ ତା ଆମି ସ୍ୱପ୍ନେଓ ଜାନତୁମ୍ନା । ଆଜ ଆମି ଏମନ୍ ଶୁଚି ହୟେ ଉଠେଛି ଯେ ଚଣ୍ଡାଲେର ଘରେଓ ଆମାର୍ ଆର ଅପବିତ୍ରତାର ଭୟ ରହିଲନା । ପରେଶବାବୁ ! ଆଜ ପ୍ରାତଃକାଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାବୃତ ଚିତ୍ତଖାନି ନିଏ ଏକେବାରେ ଆମି ଭାରତବର୍ଷେର କୋଲେର ଉପରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୟେଛି । ମାତୃ କ୍ରୋଡ଼ ଯେ କାକେ ବଲେ ଏତଦିନ ପରେ ତାର ଆମି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଲବ୍ଧି କରତେ ପେରେଛି । ପରେଶବାବୁ କହିଲେନ୍-'ଗୌର ! ତୋମାର ମାତୃକ୍ରୋଡ଼େ ତୁମି ଯେ ଅଧିକାର ପେୟେଛ ସେଇ ଅଧିକାରେର ମଧ୍ୟେ ତୁମି ଆମାଦେରଓ ଆହ୍ୱାନ କରେ ନିୟେଯାଓ ।' ଗୋରା କହିଲେ 'ଆଜ ମୁକ୍ତି ଲଭକରେ ପ୍ରଥମେଇ ଆପନାର କାଛେ କେନ ଏସେଛି ଯାନେନ୍' ? ପରେଶ କହିଲେନ୍ 'କେନ ? ଗୌର କହିଲେ' ଆପନାର କାଛେଇ ଏଇ ମୁକ୍ତିର ମନ୍ତ୍ର ଆଛେ । ସେଇ ଜନ୍ୟେଇ ଆପନି ଆଜ କୋନୋ ସମାଜେଇ ସ୍ଥାନ ପାନ୍ନି । ଆମାକେ ଆପନାର ଶିଷ୍ୟ କରୁନ୍ । ଆପନି ଆମାକେ ଆଜ ସେଇ ଦେବତାର ମନ୍ତ୍ର ଦିନ୍, ଯିନି ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ବ୍ରାହ୍ମ ସକଲେରଇ । ଯାଁର ମନ୍ଦିରେର ଦ୍ୱାର କୋନୋ ଜାତିର କାଛେ କୋନୋ

ବ୍ୟକ୍ତିର କାଚ୍ଛେ କୌଣସିଦନ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୁଏନା, ଯିଏ କେବଳ ହିନ୍ଦୁର ଦେବତାନନ୍-ଯିଏ ଭାରତବର୍ଷର ଦେବତା ।

ଗୋରା ଭିତରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷର ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ଭାରତବର୍ଷର ସେବକର ଯଥାର୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଲକ୍ଷିତ ରହିଛି । ଧର୍ମ ଯେଉଁଠି କେବଳ ଶୁଚିତା ଆଗ୍ରହ ନିୟମ ପ୍ରଣାଳୀର ଜାଲ ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ, ସେଠାରେ ଭାରତୀୟ ହେବାର ଯଥାର୍ଥ ଆତ୍ମ ସାଧନା ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଏ, ଏବଂ ତାହାର ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ତ ଭାରତର ଆତ୍ମା ସହିତ ଆନ୍ତରିକ ମିଳିତ ହୋଇ ନ ପାରି ସହଜ ସେବା କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ହରାଇ ବସେ । ସେଥିପାଇଁ କବିଙ୍କର ଲୋକସେବାର ଅଧିକାର କେବଳ ସେଇମାନଙ୍କର;ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଓ ତାର ପ୍ରଣାଳୀମାନଙ୍କର ସମନ୍ୱୟ ନିଜର ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ କରି ପାରନ୍ତି । ଭେଦ ଭିତରେ ସର୍ବମାନବର ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଆତ୍ମାର ଉପଲବ୍ଧି ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସେହି କାରଣରୁ ଗୋରା ଯେତେବେଳେ ନିଜର ଜନ୍ମ ଇତିହାସ ଏବଂ ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚୈତନ୍ୟ ଲାଭ କଲା, ସେତେବେଳେ ତାର ମନରେ ସଂସ୍କାର ଜାତି ଯୁଗଯୁଗର ଭେଦଜନିତ ସଂସ୍କାର ଶୃଙ୍ଖଳ ଛିନ୍ନ ହୋଇଗଲା—ଓ ତାର ସେବାକ୍ଷେତ୍ର ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷକୁ ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିଲା ପୁଣି ନିଜେ ଭାରତବର୍ଷର ସେବକ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜନ କରିପାରିଲା । ତା' ପୂର୍ବରୁ ହିନ୍ଦୁସଂସ୍କାର ଭିତରେ ଥାଇ ନିତ୍ୟ ଦ୍ୱନ୍ଦ ଭିତରେ ତାହା ହୋଇ ପାରୁ ନ ଥିଲା । ଏହି ହେଉଛି ରବୀନ୍ଦ୍ର ଆଦର୍ଶର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ରୂପକ ।

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଆଉରି ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସର ନାମ "ଘରେ ବାଇରେ" । ତାହା ମୁଁ ୧୦।୧୨ ବର୍ଷ ତଳେ ପାଠ କରିଥିଲି ତାହାର ସ୍ଥୂଳ ପରିଚୟ ନିମ୍ନରେ ଦେଉଛି । ସେ ବହିରେ ସେ ହିନ୍ଦୁ-ସମାଜର ବିବାହିତା ନାରୀକୁ ନିଜର ଅଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା ବଳରେ ଓ

ଅନୁପମ ଯୁକ୍ତି ଓ ଶାସ୍ତ୍ରମେଧା ବଳରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ (idea) ବା ଆଦର୍ଶର ରୂପକରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ସେହି ବିଦ୍ଧମ ବଙ୍ଗର ପୂର୍ବତନ ପନ୍ଥୀ ସାହିତ୍ୟକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତୀବ୍ର ଭାବରେ ସମାଲୋଚିତ ହୋଇଥିଲି । ହିନ୍ଦୁସମାଜର ଚିରନ୍ତନ ରୀତି ଓ ପଦ୍ଧତି ତଥା ପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ କବି ତାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଲେଖନୀ କରିଛନ୍ତି । ତାହା ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁସମାଜର କି ଉପକାର ହେଲା, ତାହା ସମାଜତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ କହିବେ, କିନ୍ତୁ କବି ଯେ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଚୀନ ଆଭିଜାତ୍ୟର ଗାରିମା ଭାଙ୍ଗିଦେଇ ତାହାକୁ ଘାତସହ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ଏ ଯୁଗର ଚକ୍ଷୁଷ୍ମାନ୍ ଲୋକେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ।

ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ ନିଖିଳେଶ୍ । କବିଙ୍କର କଳ୍ପନାଲୋକର ଆଦର୍ଶ ହିନ୍ଦୁ ସ୍ୱାମୀ । ସେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ବୁନିୟାଦ ବଂଶର, ସମାଜର ଅଭିଜାତ ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତି । ସ୍ୱାମୀର ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ସଚେତନ ଭାବର ତୁଳନା ସାଧାରଣ ସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କ ସହିତ କରିହୁଏନା । ନିଜର ପତ୍ନୀ ବିମଳାରେ ରୂପ ଗୁଣ ତୁଳନାରେ ନିଜକୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୋଲି ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଜନ୍ମିବାର ଆଦୌ କାରଣ ନ ଥିଲେହେଁ ପାରି-ପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅଭିଜାତ ଦୃଷ୍ଟି ମନକୁ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ଭୁଲି ଯାଇ-ଥିଲେ । ବିମଳାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ନିଷ୍ଠାପର ପତିଭକ୍ତି ଓ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପିତୃ ଗୃହରୁ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିବା ଶୁଣି ଆସିଥିବା ସଂସ୍କାରଜାତ ଧର୍ମବନ୍ଧା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ତାଙ୍କୁ ଏକଟିଣା ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ୱରର ଶକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ମୋହ ସୃଷ୍ଟି କରି ଅଭିଭୂତ କରି ପକାଇଥିଲା । ବିମଳାଙ୍କର ସେବା, ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତିତା ଅବଗୁଣ୍ଠନ-ମୋହ ଅନ୍ତଃପୁର-ପ୍ରୀତି ନିଖିଳେଶ ମନରେ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶଜାତ ପୌରୁଷ ଉପରେ ତୀବ୍ର କଷାଘାତ କରୁଥିଲା । ସେହି ଆଘାତ ସେହି ଧକ୍କା ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ନିଜ ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ ତୁଚ୍ଛ ଭଳି ଦେଖାଇ ଦେଉଥିଲା ଯେତିକି, ଅନ୍ତରରେ ଆତ୍ମ-ସମ୍ମାନ ବୋଧର ତୀବ୍ରତା ବଢୁଥିଲା ସେତିକି । ବିବାହର ସ୍ୱାମୀପଦରେ

ଥାଇ ସେ ମନକୁ ସବୁରୁ ଥିଲେ ସେ ପୂଜା, ସେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଓ ପ୍ରୀତିର ଅମଳିନ ଅର୍ଘ୍ୟ ସତୀଠାରୁ ସେ ପ୍ରତି ନିୟତ ପାଉଛନ୍ତି ତାହା ପାଇବାର ବା ଭୋଗ କରିବାର ଯଥାର୍ଥ ଅଧିକାର ତାଙ୍କର ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ଆଗ୍ରହ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ପୁରାଣ ସଂହିତା ତାଙ୍କର ମାଆଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ତଳେ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା ବିମଳା ଯାହା କରୁଛି, ଯାହା ଭାବୁଛି ଏବଂ ଯେପରି ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି ତାହା ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥହୀନ ସଂସ୍କାର । ଏହି ସଂସ୍କାର ତାଙ୍କର ଜୀବନକୁ ଅନ୍ତରର ସହଜ ବୁଦ୍ଧିକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମ ପରିଚୟ ଘଟିବାର ସୁଯୋଗ ନ ଥିଲା । ନିଜର ଆଶା, କଳ୍ପନା ନିଜେ କରି ନିହାନ୍ତି ଓ ନିଜେ କି ଧାତୁରେ ଗଠିତ ତାହାର ଗଣିତ ପରିମାପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କୁ ଅଜଣା । ସେ ଶିଖିଥିବା କଥା, ଦେଖିଥିବା ସେବା ପଢ଼ିଥିବା ଆଦର୍ଶର ଅନ୍ଧ ଅନୁସରଣ ତଥା ଅନୁକରଣ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ଦୈବଯୋଗ ଯେଉଁ ଅପରିଚିତ ପୁରୁଷ ସହିତ ରୀତିନୀତି ପଦ୍ଧତି ଓ ରୀତି ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କର ମିଳନ ଘଟାଇଛି, ସେହି ସ୍ୱାମୀ ନାମକ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଧାରଣା ପଦତଳରେ ଅନ୍ଧଭାବରେ ନିଜର ଅନ୍ତରର ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରୁଛନ୍ତି । ନିଜେ ସେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ କାହାର ପୂଜାରିଣୀ ସେ ।

ସ୍ୱାମୀ ନିଖିଳେଶଙ୍କ ମନ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇଉଠେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅନ୍ଧ ଭକ୍ତିର ସମାରୋହରେ । ସ୍ତୁପୀକୃତ ମିଥ୍ୟା, ସଂସ୍କାର ସଂଜାତ ଆବର୍ଜନାରେ ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଅନ୍ତର ଅସହ୍ୟ ଆତ୍ମପ୍ରତାରଣାର ବେଦନାରେ ରକ୍ତମୋକ୍ଷଣ କରେ । ନିଖିଳେଶ ଚାହୁଁଥିଲେ ଜୟର ଗୌରବ, ନାରୀ ହୃଦୟର ସଂସ୍କାର ମୁକ୍ତ ସହଜାତ ପ୍ରେମ—ଉତ୍ସାରିତ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ନାରୀ ହୃଦୟ ଜୟ କରିବାର ପରମାନନ୍ଦ । ସତ୍ୟର କଷ୍ଟି ପଥରରେ କଷାହୋଇ ସାରିଥିବା ନିକଷ ହେମନିଭ ପ୍ରେମର ସ୍ୱାଭାବିକ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ! ଛଳନା ନୁହଁ । ସେହି କାରଣରୁ ସେ

ଗୃହିନୀ ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ସମସ୍ତ ପାରିବାରିକ ଆଭିଜାତ୍ୟର ବାଧା ଏଡ଼ି ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତା ହେବ ଓ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନ ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି ଗଢ଼ିଇ ଆପଣାର ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜଗତକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିବ । ପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳରୁ ଅନ୍ତଃପୁର ସୀମାର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରୁ ଦୁନିଆର ରାଜପଥରେ ଛୁଟିହୋଇ ନିଜର ପଥ ଆବିଷ୍କାର କରିବ -ବାଛିବ । ଏହି କାରଣରୁ ନିଖିଳେଶ ନିଜ ବନ୍ଧୁ ସନ୍ଦୀପକୁ ଆଣି ବିମଳାଙ୍କ ସହି ପରିଚୟ କରିଦେଲେ । ବିମଳା ପତିବ୍ରତ ଧର୍ମ ପାଳନ କରି ପତି ଆଦେଶାନୁଯାୟୀ ଆଧୁନିକ ସମାଜର ନବଭାବ, ନବଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ଅନୁଶୀଳନ କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ସନ୍ଦୀପର ଆବିର୍ଭାବ ଓ ସଙ୍ଗ କ୍ରମେ୨ ତାଙ୍କର ଅତୀତ ଜୀବନର ନାନାବିଧ ଶୃଙ୍ଖଳ ଓ ସଂସ୍କାରକୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଦଗ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା—ସବୁ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସନ୍ଦୀପର ଆଳାପ, ଅଭିନୟ, ସୁଶ୍ରୀ ଦୀପକ ମୂର୍ତ୍ତି ତାଙ୍କ ମନରେ ନିତ୍ୟ ନୂତନ ମୋହଜାଲ ଉର୍ଣ୍ଣନାଭି ତନ୍ତୁଭଳି ରଚନା କରି କରି ଚାଲିଲା-ବିମଳା ସେହି ଜାଲରେ ହେଲେ ବନ୍ଦୀ ।—ନିଖିଳେଶ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ସ୍ରଷ୍ଟା । ସେହି କାରଣରୁ ନିର୍ଭୀକହୃଦୟ ନିର୍ବିକାରଚିତ୍ତରେ ସେ ପତ୍ନୀଙ୍କର ଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷକରି ଆଶ୍ୱାସନା ପାଉଥିଲେ ଓ ନିଜକୁ ସମ୍ମାନିତ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ । କ୍ରମେ ସନ୍ଦୀପର ଅନୁରାଗ ବିମଳା ଜୀବନରେ କୁହୁକବଂଶୀ ବଜାଇଲା । ବିମଳା ନିଜର ଅତୀତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପାଶୋରି ଦେଲେ-ସେହି ସ୍ୱର ଲହରୀର ମୁଗ୍ଧା ଶ୍ରୋତ୍ରୀ ହୋଇ । ପ୍ରଣୟୀର କାମନାର ବସ୍ତୁ ହେଲେ, ବିମଳା ।

ଶେଷରେ ସନ୍ଦୀପର ସ୍ଖଳନ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ଚରିତ୍ରିକ ଦୁର୍ବଳତା ବିମଳା ଆଗରେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା । ତେବେ ବିମଳା ଆତ୍ମସ୍ଥ ହେଲେ । ଅପାତ୍ରରେ ପୂଜା ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବାର ଆତ୍ମଗ୍ଳାନିରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଅନୁତାପରେ ଦଗ୍ଧ ହୋଇଉଠିଲେ । ନିଜର ଭ୍ରମ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ।—ଦେଖିଲେ ବିଶ୍ୱର ବିସ୍ତୃତ ରାଜପଥରେ ପରିଚିତ ଅପରିଚିତ

ପଥିକ ସ୍ରୋତରେ ହଜିଥିବା ଯୋଗସୂତ୍ର ଛିନ୍ନ ନଖିଳେଶ ଭିତରେ ନିଜର ଯଥାର୍ଥ ଅନ୍ତର ଦେବତା ତାଙ୍କର ଛବି ରହିଅଛି । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ନିଖିଳେଶଙ୍କର ସ୍ୱାମୀତ୍ୱର ପୌରୁଷ ସାର୍ଥକ ହେଲା । ବିଜୟୀର ଗୌରବଗର୍ବରେ ଶତସହସ୍ର ପଥିକ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଖିଳେଶ ସ୍ୱୟମ୍ବରା ପତ୍ନୀର ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ବରଣମାଳା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସତ୍ୟ ଓ ଯଥାର୍ଥ ପତି-ପତ୍ନୀର ଅଧିକାର ପରସ୍ପର ଉପରେ ସେହି ଦିନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା—ଆତ୍ମପରୀକ୍ଷାର ଅଗ୍ନିମୟ କଷ୍ଟରେ ପରୀକ୍ଷା ହୋଇ ନିଖିଳେଶ ପାଇଲେ ତାଙ୍କର ପରମ ବାଞ୍ଛିତାଙ୍କୁ—ବିମଳା ପାଇଲେ ପରମ ବାଞ୍ଛିତଙ୍କୁ !

ଏହି ହେଲା ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁ । ବଙ୍ଗର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଔପନ୍ୟାସିକମାନଙ୍କ ମତରେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏ ଅବଦାନର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଏପରି ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଓ ପରେ କେହି ରଚନା କରି ନାହାନ୍ତି । କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ସାହସିକ ଚିନ୍ତା ସୁନ୍ଦର—ଉପମାତ୍ମକ ।—

"ଚାର ଅଧ୍ୟାୟ" କବିଙ୍କର ପରିଣତ ବୟସର ରଚନା ବଙ୍ଗର ସ୍ୱଦେଶୀ ଯୁଗ ବିତିଗଲା ପରେ ଯେଉଁ ଦେଶବ୍ୟାପୀ ଅସହଯୋଗ ସନ୍ତ୍ରାସବାଦୀ ପ୍ରଭୃତି ଆନ୍ଦୋଳନର ବାତ୍ୟା ଉଚ୍ଛଳିତ ହୋଇ ଜନଚିତ୍ତରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥିଲା, ତହିଁରେ ବଙ୍ଗର କେତେକ ଶିକ୍ଷିତା ତରୁଣୀ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ ପରିଣତିରେ ଯେ ଅସ୍ୱାଭାବିକତା କବିଚିତ୍ତ ପୀଡ଼ିତ କରିଥିଲା, ତାହାହିଁ ପୁସ୍ତକର ମୂଳ କଥା ।—ଉପନ୍ୟାସର ନାୟିକା ଏଲା ସନ୍ତ୍ରାସବାଦୀ ଦଳର ନେତ୍ରୀ । ଏମ୍ ଏ, ପାଶ୍ କରିସାରି କୃଚ୍ଛ୍ର ସାଧନା, ତ୍ୟାଗ ଓ ସେବାବ୍ରତରେ ଆତ୍ମବଳୀ ଦେବାର ଗୁରୁତର ସଂକଳ୍ପ ଘେନି ତାର ଜୀବନର ଅଭିଯାନ ପର୍ବର ଆରମ୍ଭ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଚିରକୁମାରୀ ରହିବାର ସାହସିକ ବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କଲା । କିନ୍ତୁ ଚିତ୍ତର ଅସୀମ ଦ୍ୱନ୍ଦର

ଘୃଣ୍ଣିବାୟୁ ତାର ବ୍ରତ ବିର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲା । ନାରୀ ଚରିତ୍ରର ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପ୍ରେରଣାରେ ସେ ଅତୀନ୍ଦ୍ର ନିକଟରେ ଆତ୍ମ ଅର୍ପଣ କଲା । ଅତୀନ୍ଦ୍ର ଏଲାର ଅଗ୍ନିମୟ ପ୍ରେରଣାରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସନ୍ତ୍ରାସବାଦୀ ଦେଶସେବୀ ତଥାକଥିତ ଦଳର ନେତୃତ୍ୱ କରି ଗିରଫ ହେଲା । ଏଲା ନିଜର ନାରୀ ସ୍ୱଭାବର ବିକୃତି ଘଟାଇ ଶେଷରେ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ଅତୀନ୍ଦ୍ର ଜୀବନକୁ ବ୍ୟର୍ଥ କରିଦେଲା । ପଥଭ୍ରଷ୍ଟ ଜୀବନର ଗ୍ଲାନି କି ମର୍ମନ୍ତୁଦ କବି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁଶଳ ହସ୍ତରେ ପଟୁ ଲେଖନୀରେ ବର୍ଣ୍ଣିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କହିବାର କଥା ହେଉଛି, ସାଧାରଣ ନାରୀଧର୍ମ ହେଉଛି ପ୍ରେମ । ପ୍ରେମ, ସେବା, ତ୍ୟାଗର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଗୃହସ୍ଥାଳୀର ଓ ସମାଜର ସୌକର୍ଯ୍ୟ ବିଧାନ କରିବାକୁ ତାହାର ଧୈର୍ଯ୍ୟହେବା ଉଚିତ । ଯେଉଁ ଅପରିଣତ ବୟସ୍କ ତରୁଣୀ ବା ତରୁଣ ସଂସାରର ବାସ୍ତବତା ଓ ମାନବ ପ୍ରକୃତିର କଠୋର ପରୀକ୍ଷା ମାନଙ୍କରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଶସ୍ତା ଯଶ ତୃଷ୍ଣାରେ ତାଡ଼ିତ ଓ ମୋହାକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଆତ୍ମ ପରିଚୟ ପାଇବା ପୂର୍ବରୁ ନାନା ଅପରିଚିତ ଓ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ପଥକୁ ବରଣ କରନ୍ତି, ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି, ସେହିମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଦୁର୍ବିପାକ, ମିଥ୍ୟା, ଛଳନା ଓ ଧ୍ୱଂସର ସୀମାହୀନ ପ୍ରାନ୍ତର ସୃଷ୍ଟିହୋଇ ମାସ୍ତୁଲହୀନ ପୋତ ଭଳି ଏହି ଅନୁକୃତ ଗ୍ଲାନିତ ଜୀବଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ଅପଥରେ ଧ୍ୱଂସ କରିଦିଏ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ସତର୍କ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମସ୍ୟାକ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି କବିଙ୍କର ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ପାରିପାଟ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସର ପରିଣତି-ସୌଷ୍ଠବ ଦାନ କରି ପାରିନାହିଁ ।

× × × × ×

ଦୁଇବୋନ୍, ମାଲଞ୍ଚ, ବୌଠାକୁରାଣୀର ହାଟ, ଚନପୁରୁଷ, ଗୋଟେଖେରଖାଲ, ଚତୁରଙ୍ଗ ଶେଷେର କବିତା ପ୍ରଭୃତି ଉପନ୍ୟାସ କବିଙ୍କ ଭୁଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀ ଓ ଆଦର୍ଶ ରଚନା ଶୈଳୀ ପ୍ରସୂତ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ

"ଶେଷେରକବିତା" କବିଙ୍କର ଖଣ୍ଡ ଗଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟ ଭଳି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ପ୍ରେମାନ୍ତର ପରିଣତି ଓ ତାର ବିକାଶତତ୍ତ୍ୱ କବିଙ୍କର କଳ୍ପନାମୟ ମସ୍ତିଷ୍କର ଅପୂର୍ବ ସୃଷ୍ଟି । ପୁସ୍ତକର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ ବାସ୍ତବତା ସାଥିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ମିଳୁ ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ବାସ୍ତବତାର ଧାରି ଦେଇ ଦେଇ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ଅପରୂପ କଳାକୁଶଳତାରେ ଫୁଟି ଉଠୁଛି । ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କୁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଯଥେଷ୍ଟ କୌତୂକମୟ ଆନନ୍ଦର ବେଦନା ଦିଏ । ଅବିବାହିତ ତରୁଣ ତରୁଣୀ ଯେଉଁଠି ପ୍ରଥମ ପ୍ରଣୟର ମୋହମୟ ନୂତନତା ବା ପ୍ରେମାନ୍ତ ଶେଷ କରିଛନ୍ତି, ସେଠାରେ "ଶେଷେର କବିତା" ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ ଅମିତ କହୁଛି ।:—

"ଅକ୍‌ସିଜେନ୍ ଏକଭାବେ ବୟୁ ହାଓୟାୟ, ଅଦୃଶ୍ୟ ଥେକେ, ସେ ନାହଲେ ପ୍ରାଣ୍ ବାଁଚେନା, ଆବାର ଅକ୍‌ସିଜେନ୍ ଆରେକଭାବେ କୟ୍‌ଲାର ସଙ୍ଗେ ଜ୍ୱଲ୍‌ତେ ଥାକେ । ସେଇ ଆଗୁନ୍ ଜୀବନେର ନାନା-କାଜେ ଦରକାର । ଦୁଟୋର କୋନୋଟାକେଇ ବାଦ୍ ଦେଓୟା ଚଲେନା । ଏଖନ ବୁଝ୍‌ତେ ପେରେଛ ? ଯତୀବଲ୍ଲେ, ସଂପୂର୍ଣ୍ଣନା, ତବେ କନା ବୁଝ୍‌ବାର ଇଚ୍ଛା ଆଛେ ।

"ଯେ ଭାଲବାସା ବ୍ୟାପ୍ତଭାବେ ଆକାଶେ ମୁକ୍ତ ଥାକେ ଅନ୍ତରେର ମଧ୍ୟେ ସେ ଦେୟ ସଙ୍ଗ । ଯେ ଭାଲବାସା ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରତିଦିନେର ସବ କିଛୁତେ ଯୁକ୍ତ ହୟେ ଥାକେ ସଂସାରେ ସେ ଦେୟ ଆସଙ୍ଗ । ଦୁଟୋଇ ଆମି ଚାଇ, ଯତୀବଲ୍ଲେ ତୋମାର କଥା ଠିକ୍ ବୁଝ୍‌ତେ ପାରିନେ, ଆର ଏକଟୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ ବଲ ଅମିତଦା ।

"ଅମିତ ବଲ୍ଲେ—ଏକଦିନ ଆମାର ସମସ୍ତ ଡାନା ମେଲେ ପେୟେଛିଲୁମ ଆମାର ଓପର ଆକାଶ । ଆଜ ଆମି ପେୟେଛି ଆମାର ଛୋଟବାସା, ଡାନା ଗୁଟିଏ ବସେଛି । କିନ୍ତୁ ଆମାର ଆକାଶ

ଓ ରହିଲେ । ଯତୀବଲେ କିନ୍ତୁ ବିବାହେ ତୋମାର ଏଇ ସଙ୍ଗ ଆସଙ୍ଗ କି ଏକବ୍ରେଇ ମିଲିତେ ପାରେନା ?

"ଅମିତ ବଲ୍ଲେ ଜୀବନେ ଅନେକ ସୁଯୋଗ ଘଟତେ ପାରେ କିନ୍ତୁ ଘଟେନା । ଯେ ମାନୁଷ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ରାଜତ୍ୱ ଓ ରାଜକନ୍ୟା ଏକଯଙ୍ଗେ ମିଲିଯ୍ୱେ ପାଯ୍ୱ ତାର ଭାଗ୍ୟ ଭାଲ । ଯେ ତା ନା ପାଯ୍ୱ ଦୈବକ୍ରମେ ତାର ଯଦି ଡାନଦିକ୍ ଥେକେ ମେଲେ ରାଜତ୍ୱ ଆର ବାଁ ଦିକ ଥେକେ ମେଲେ ରାଜକନ୍ୟା ସେଓ ବଡ଼କମ ସୌଭାଗ୍ୟ ନୟ୍ୱ ।

ଯତୀ ବଲ୍ଲେ କିନ୍ତୁ······

"ଅମିତ ବଲ୍ଲେ କିନ୍ତୁ ତୁମି ଯାକେ ମନେକରେ। romance ସେଇଟେଇତ କମ୍‌ତି ପଡ଼େ ! ଏକଟୁଓନା । ଗଲ୍ପେର ବଇଥେକେଇ ରୋମାନ୍‌ସଏର ବାଁଧା ବରାଦ ଛାଁଚେ ଢାଲାଇ କରେ ଯୋଗାତେ ହବେ ନାକି ? କିଛୁତେଇ ନା । ଆମାର ରୋମାନ୍‌ସ ଆମି ସୃଷ୍ଟି କରବ । ଆମାର ସ୍ୱର୍ଗେଓ ରଯ୍ୱେଗେଲ ରୋମାନ୍‌ସ, ଆମାର ମର୍ତ୍ତ୍ୟେଓ ଘଟାବେ ରୋମାନ୍‌ସ । ଯାରା ଓର ଏକଟା ବାଁଚାତେ ଗିଯ୍ୱେ ଆର ଏକଟାକେ ଦେଉଲେ କରେ ଦେଯ୍ୱ ତାଦେରଇ ତୋମାରା ବଲ ରୋମାନ୍‌ଟିକ୍ । ତାରା ହଯ୍ୱ ମାଛେର ମତୋ ଜଲେ ସାଁତାର ଦେଯ୍ୱ, ନଯ୍ୱ ବେଡ଼ାଲେର ମତୋ ଡାଙ୍ଗାଯ୍ୱ ବେଡ଼ାଯ୍ୱ, ନଯ୍ୱ ବାଦୁଡ଼େର ମତୋ ଆକାଶେ ଫେରେ । ଆମି ରୋମାନ୍ସର ପରମହଂସ । ଭାଲୋବାସାର ସତ୍ୟକେ ଆମି ଏକଇ ଶକ୍ତିତେ ଜଲେ ସ୍ଥଲେ ଉପଲବ୍ଧି କରବୋ ଆବାର ଆକାଶେଓ । ନଦୀର ଚରେ ରଇଲୋ ଆମାର ପାକାଦଖଲ । ଆବାର ମାନସେର ଦିକେ ଯଖନ ଯାତ୍ରା କରବୋ ସେଟା ହବେ ଆକାଶେର ଫାଁକା ରାସ୍ତାଯ୍ୱ । କେତକୀର ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭାଲୋବାସାରଇ, କିନ୍ତୁ ସେ ଯେନ ଘଡ଼ାଯ୍ୱ ତୋଲାଜଲ, ପ୍ରତିଦିନ ତୁଲିବ ପ୍ରତିଦିନ ବ୍ୟବହାର କରବୋ, ଆର ଲାବଣ୍ୟେର ଆମାର ଯେ ଭାଲୋବାସା ସେ ରଇଲ୍ ଦୀଘି, ସେ ଘରେ ଆନ୍‌ବାର ନଯ୍ୱ— ଆମାର ମନ ତାତେ ସାଁତାର ଦେବେ ।"

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର କଲ୍ପଲୋକର ନାୟକ ଅମିତ ସାଧାରଣ ୧୦ ଜଣଙ୍କ ଭଳି ଗତବନ୍ଧା ପ୍ରଣୟୀ ନୁହେଁ, ସେ intellectual— ସେଥିପାଇଁ କବି ତାର ମୁହଁରେ କୁହାଇଛନ୍ତି—'ଦେଖୋ ଭାଇ' ସବକଥା ସକଲେର ନୟ । ଆମି ଯା ବଲଛି ସେ ଆମାରଇ କଥା । ଯେଖାନେ ତୋମାର ବଲେଇ ବୁଝିତେ ଗେଲେ ଭୁଲ କରେ ବୁଝିବେ । ଆମାକେ ଗାଲ୍‌ଦିଏ ବସବେ । ଏକେର କଥାର ଉପର ଆରେକ ମାନେ ଚାପି ଏଇ ପୃଥିବୀତେ ମାରାମାରି ଖୁନୋଖୁନି ହୟ ।"

'ଶେଷେର କବିତା'ର ନାୟକ ଅମିତର ବନ୍ଧୁ ଯତୀଶଙ୍କର । ଅମିତର ଭାବପ୍ରବଣତା ଅଧିକ, ସେ ଶାଶ୍ୱତ ଏବଂ ଅଶାଶ୍ୱତ ଏକାଧାରେ । ଯତୀ କହିଲା ପ୍ରଣୟିନୀ ଓ କଳ୍ପିତ ଭାବୀ ପତ୍ନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ବାଛିନେବା ଉଚିତ । କାରଣ ପତ୍ନୀ ଶ୍ରୀମତୀ କେତକୀ ଯଦି ତମଙ୍କୁ ଅଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି ଓ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟା ହୁଅନ୍ତି ? ଅମିତ କହିଲା, ମୋର ପତ୍ନୀ ସବୁ ଜାଣନ୍ତି, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଝନ୍ତି କି ନା ଜାଣେନା । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ଜୀବନ ଦେଇ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇବି ଯେ କେଉଁଠି ତାଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କରୁନାହିଁ—ଠକୁନାହିଁ । ଏକଥା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ସେ ମୋର ପ୍ରଣୟିନୀ ନିକଟରେ ଋଣୀ । ଯତି କହିଲା ତାହା ହେଉ, କିନ୍ତୁ ତମର ବିବାହ ଖବରଟି ଲାବଣ୍ୟକୁ ଜଣାଇବା ଉଚିତ ? ଅମିତ କହିଲା ନିଶ୍ଚୟ ଜଣାଇବି, କିନ୍ତୁ ତା ଆଗରୁ ମୋର ଚିଠି ତମେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦିବ ? ଯତୀ ସମ୍ମତ ହେଲା ।

ଅମିତର ଚିଠି—

ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ରାସ୍ତାଶେଷରେ ଆସି ଯେତେବେଳେ ଛିଡ଼ା ହେଲି, କବିତା ଦେଇ ଯାତ୍ରା ଶେଷ କରିଛି । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଆସି ଦିନହେଲି ଗୋଟିଏ ରାସ୍ତା ଶେଷରେ । ଏଇ ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କବିତା ରଖିଯିବାକୁ ଚାହେଁ । ତମର କବି ଉପରେ ଭାରଦେଲି ମୋର ଶେଷକଥା ଜଣାଇବାକୁ ।

"ତବ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ପଟେ ହେରି ତବ ରୂପ ଚିରନ୍ତନ
ଅନ୍ତରେ ଅଲକ୍ଷଲୋକେ ତୋମାର ଅନ୍ତିମ ଆଗମନ"
ଲଭିୟାଚ୍ଛି ଚିରସ୍ପର୍ଶମଣି
ଆମାର ଶୂନ୍ୟତା ତୁମ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ଗିୟେଛ ଆପନି ।
ଜୀବନ ଆନ୍ଧାର ହୋଲେ ସେଇକ୍ଷଣେ ପାଇନୁ ସନ୍ଧାନ
ସନ୍ଧ୍ୟାର ଦେଉଲ ଦୀପ ଚିତ୍ତେର ମନ୍ଦିରେ ତବ ଦାନ
ବିଚ୍ଛେଦେର ହୋମ ବହ୍ନି ହତେ
ପୂଜା ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ପ୍ରେମ ଦେଖାଦିଲ ଦୁଃଖେର ଆଲୋତେ ।
"ମିତା"

ଅମିତର ବିବାହ କେତକୀ ସହିତ ସମାଧା ହେଲା । ୬ ମାସ ପରକଥା । ବନ୍ଧୁ ଯତିଶଙ୍କର ଅମିତର ପୂର୍ବପ୍ରଣୟିନୀ ଲବଣ୍ୟର ଚିଠିଆଣି ଅମିତକୁ ଦେଲା । ଚିଠିର ଏକପୃଷ୍ଠାରେ ଲବଣ୍ୟର ଶୋଭନଲାଲ ସହିତ ବିବାହର ଖବର ଲେଖା । ବିବାହ ହେବ ଜ୍ୟେଷ୍ଠରେ ୬ ମାସ ପରେ । ରାମଗଡ଼ ପର୍ବତ ଶିଖରରେ—ଅନ୍ୟ ପୃଷ୍ଠାରେ କବିତା ଲେଖା ।

କାଲେର ଯାତ୍ରାର ଧ୍ୱନି ଶୁନିତେ କି ପାଓ, ତାରି ରଥ ନିତ୍ୟଇ ଉଧାଓ ।

ଜାଗାଇଛେ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷେ ହୃଦୟ ସ୍ପନ୍ଦନ
ଚକ୍ରେ ପିଷ୍ଟ ଆନ୍ଧାରେର ବକ୍ଷଫାଟା ତାରାର କ୍ରନ୍ଦନ ।
ଓଗୋ ବନ୍ଧୁ ! ସେଇ ଧାବମାନ କାଲ
ଜଡ଼ାଏ ଧରିଲ ମୋରେ ଫେଲି ତାର ଜାଲ ।
ତୁଲେ ନିଲ ଦ୍ରୁତରଥେ
ଦୁଃସାହସୀ ଭ୍ରମଣେର ପଥେ
ତୋମାହତେ ବହୁଦୂରେ
ମନେ ହୟ ଅଜସ୍ର ମୃତ୍ୟୁରେ—

ପାରିଛନ୍ତି ଆସିଲାମ ।
ଆଜ ନବ ପ୍ରଭାତେର ଶିଖର ଚୂଡାୟ
ରଥେର ଚଞ୍ଚଳ ବେଗ ହାଓୟାୟ ଉଡାୟ ।
ଆମାର ପୁରାନୋ ନାମ
ଫିରିବାର ପଥନାହିଁ
ଦୂର ହତେ ଯଦି ଦେଖା ପାଓ
ପାରିବେ ନା ଚିନିତେ ଆମାୟ; ହେ ବନ୍ଧୁ ବିଦାୟ ।
କୋନୋଦିନ କର୍ମହୀନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବକାଶେ, ବସନ୍ତ ବାତାସେ ।
ଅତୀତେର ତାର ହତେ ଯେ-ସୁରେ ବହିବେ ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ
ଝରା ବକୁଲେର କାନ୍ନା ବ୍ୟଥିବେ ଆକାଶ
ସେଇକ୍ଷଣେ ଖୁଁଜେ ଦେଖୋ
କିଛୁ ମୋର ପିଛେ ରହିଲ ସେ,
ତୋମାର ପ୍ରାଣେର ପ୍ରାନ୍ତେ ବିସ୍ମୃତ ପ୍ରଦୋଷେ ।
ହୟ ତୋ ସେ ଦିବେ ଦେବେ ଜ୍ୟୋତି
ହୟତୋ ଧରିବେ କଭୁ ନାମ ହାରା ସ୍ୱପ୍ନେର ମୂରତି ।
ତବୁ ସେ ତୋ ସ୍ୱପ୍ନ ନୟ
ସବଚେୟେ ସତ୍ୟ ମୋର ସେଇ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ, ସେ ଆମାର ପ୍ରେମ ।
ତା'ରେ ଆମି ରାଖିଆ ଏଲେମ,
ଅପରିବର୍ତ୍ତନ ଅର୍ଘ୍ୟ ତୋମାର ଉଦ୍ଦେଶେ ।
ପରିବର୍ତ୍ତନେର ସ୍ରୋତେ ଆମି ଯାଇ ଭେସେ
କାଲେର ଯାତ୍ରାୟ, ହେ ବନ୍ଧୁ ! ବିଦାୟ ।
ତୋମାର ହୟନି କୋନୋ କ୍ଷତି
ମର୍ତ୍ତ୍ୟେର ମୃତ୍ତିକା ମୋର ତାଇ ଦିଏ ଅମୃତ ମୂରତି
ଯଦି ସୃଷ୍ଟି କରେ ଥାକୋ ତାହାର ଆରତି
ହୋକ୍ ତବ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଲା

ପୂଜାର ସେ ଖେଳ
ବ୍ୟାଘାତ ପାବେନା ମୋର ପ୍ରତ୍ୟହେର ମ୍ଳାନ ସ୍ପର୍ଶ ଲେଗେ
ତୃଷାର୍ତ୍ତ ଆବେଗ ବେଗେ ।
ଭ୍ରଷ୍ଟ ନାହିଁ ହବେ ତାର କୋନୋ ଫୁଲ ନୈବେଦ୍ୟେର ଥାଲେ
ତୋମାର ମାନସ ଭୋଜେ ସଯତ୍ନେ ସାଜାଲେ ଯେ ଭାବ—
ରସେର ପାତ୍ର ବାଣୀର ତୃଷାୟ,
ତାର ସାଥେ ଦେବନା ମିଶାୟେ
ଯା ମୋର ଧୂଲିର ଧନ,
ଯା ମୋର ଚକ୍ଷେର ଜଲେ ଭେଜ ।
ଆଜୋ ତୁମି ନିଜେ
ହୟତୋ ବା କରବେ ରଚନ
ମୋର ସ୍ମୃତିଟୁକୁ ଦିୟେ ସ୍ୱପ୍ନାବିଷ୍ଟ ତୋମାର ବଚନ
ଭାର ତାର ନା ରହିବେ ନା ରହିବେ ଦାୟ, ହେ ବନ୍ଧୁ ! ବିଦାୟ ।
ମୋର ଲାଗି କରିଓନା ଶୋକ
ଆମାର ରୟେଛେ କର୍ମ, ଆମାର ରୟେଛେ ବିଶ୍ୱଲୋକ
ମୋର ପାତ୍ର ରିକ୍ତ ହୟ ନାଇଁ,
ଶୂନ୍ୟେରେ କରିବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏଇ ବ୍ରତ ବହିବ ସଦାଇ ।
ଉତ୍କଣ୍ଠ ଆମାର ଲାଗି କେହ, ଯଦି ପ୍ରତୀକ୍ଷିୟା ଥାକେ
ସେଇ ଧନ୍ୟ କରିବେ ଆମାକେ ।
ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ହତେ ଆନି ରଜନୀଗନ୍ଧାର ବୃନ୍ତ ଖାନି
ଯେ ପାରେ ସାଜାତେ
ଅର୍ଘ୍ୟଥାଲା ଦେଖିବାରେ ପାୟେ, ଅସୀମ କ୍ଷମାୟ
ଭାଲମନ୍ଦ ମିଲାୟେ ସକଲି
ଏବାର ପୂଜାୟ ତାରି ଆପନାରେ ଦିତେ ଚାଇ ବଲି ।
ତୋମାରେ ଯା ଦିୟେଛିନୁ—ତାର

ସେଥିପାଇଁ କାହିଁ ଶେଷେ ଅଧିକାର
ହେଥା ମୋର ଗଲେ ଗଲେ ଦାନ
କରୁଣ ମୁହୂର୍ତ୍ତ-ଗୁଳି ଗଣ୍ଡୁଷ ଭରିୟା କରେ ପାନ
ହୃଦୟ ଅଞ୍ଜଳି ହତେ ମମ, ଓଗୋ ତୁମି ନିରୁପମ ।
ହେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟବାନ୍ ! ତୋମାରେ ଯା ଦିୟେଛିନୁ, ସେ ତୋମାରିଦାନ
ଗ୍ରହଣ କରେଛ ଯତ ଋଣୀ କରେ ରେଖେଛ ଆମାୟ
ହେ ବନ୍ଧୁ ! ବିଦାୟ ।
"ବନ୍ୟା"

ଏହି ହେଲା "ଶେଷେର କବିତା"ର ଶେଷକଥା । ମିତା ଓ ବନ୍ୟାଙ୍କର ମାନସ ଲୋକର ମିଳନକାମନା ଓ ବିଚ୍ଛେଦ ବେଦନାର କଥା । କବି ଅମିତର ରୋମାନ୍‌ସକୁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ସାଧ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ କେବଳ କଳା ଦିଗରୁ ପୁସ୍ତକ ଉପଭୋଗ୍ୟ କହିଲେ ଅନ୍ୟାୟ ହେବ । କବିଙ୍କର ଯାହା କେବଳ କଳ୍ପନାର ଖେଳା, ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ତତ୍ତ୍ୱ "ଶେଷେର କବିତା" ରେ ରହିଛି । ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନରେ ପ୍ରେମ ବା ସ୍ନେହ ସମ୍ପର୍କରେ ବାସ୍ତବତା ସାଥିରେ ଅବାସ୍ତବର ଯୋଗ ବିୟୋଗ ଅତି ସତ୍ୟ ଅନୁଭୂତ । ଏକୁ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେବାକୁ ଗଲେ "Platonic love" ବୋଲି କୁହାଯିବ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ମାନବଜୀବନରେ ଏହାର ସ୍ଥାନ ଅଛି ଏବଂ ରହିବାରେ କିଛି ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବିଚିତ୍ରତା ନାହିଁ, ଏହାହିଁ ପୁସ୍ତକଟିର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ । କବିଙ୍କର ମାନବଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗଭୀର ଅଧ୍ୟୟନ ଏବଂ ନିଖିଳ ଆତ୍ମା ସହିତରେ ସମାନୁଭୂତିର ଏ କବିତା ଗୋଟିଏ ପ୍ରତୀକ ।

କବି ରବୀନ୍ଦ୍ର ଭାବତପସ୍ୱୀ । ଭଗବାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟ ଅବ୍ୟାହତ ସମ୍ବନ୍ଧ 'ଗୀତାଞ୍ଜଳି'ର ମୂଳ କଥା । ସେ ପ୍ରାର୍ଥନା

କରିଛନ୍ତି "ଅନ୍ତର ମମ ବିକଶିତ କର, ଅନ୍ତରତର ହେ ।" ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟ ଜଣାଣ । ପୁଣି ଏ ପାର୍ଥିବତାରେ ନିଜର ସତ୍ତା ହରାଇ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତ କବିଙ୍କ ମନ ଖୁବ୍ ସଚେତ ରହିଛି ବୋଲି ସେ ନିଜକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ କହିଛନ୍ତି "ରୂପସାଗରେ ଡୁବ୍ ଦିଏଛି ଅରୂପ ରତନ ଆଶାକରି । ଯାବେ ଯଦି ନିଏଯୁ ଯାଓବେଗା ଭାସିଏ ଆମାର ଜୀବନତରୀ ।।" ଆତ୍ମସମର୍ପଣର ଏ ଆକୂତି କେଡ଼େ ମଧୁର ଓ ଗମ୍ଭୀର ! କବି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଜୀବନର ପରମପ୍ରିୟତମ ବୋଲି ବାଛିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି—ଏସ ନବ ନବରୂପେ ତୁମି ପ୍ରାଣେ ଏସ ଗନ୍ଧେ ବରନେ ତୁମି ଗାନେ । "ନୈବେଦ୍ୟ" ବହିଟି ତାଙ୍କର ଆତ୍ମନିବେଦନର ଇତିହାସ ହୋଇ ରହିଛି । ତାଙ୍କର ଗମ୍ଭୀର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଓ ଭଗବତ୍ ପ୍ରେମହିଁ ତାଙ୍କୁ କେବଳ ସାହିତ୍ୟରେ ନୁହେଁ ଦୁନିଆରେ ବଡ଼ କରି ପାରିଅଛି । ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଉପରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଭା ଆଜି ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇ ପାରିଛି ।

ବିଦେଶୀୟ ସଭ୍ୟତା ପ୍ରତି କବି ମନର ବିତୃଷ୍ଣା ନିବିଡ଼ ଥିଲା । ବସ୍ତୁତାନ୍ତ୍ରିକ ମାୟାଜାଲରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଆତ୍ମାର ମୁକ୍ତି କବି ଆକୁଳ ହୋଇ ଖୋଜିଛନ୍ତି । ସେ ମୁକ୍ତ ବିହଙ୍ଗତୁଲ୍ୟ ଉଡ଼ିଯିବାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି ସାମଗାନ ମୁଖର ବେଦଲୋକକୁ । ତାଙ୍କର 'ସଭ୍ୟତା' କବିତା ଏହାର ବାର୍ତ୍ତା-ବାହିକା ।

ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହିତ କାଳ ପୂର୍ବେ ସେ ତାଙ୍କର ବହୁ ସାଧନା ପ୍ରସୂତ ଶାନ୍ତି ନିକେତନର ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ସହିତ ଚୀନ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତି ମୂଳକ ଯୋଗ ସାଧନକରିଥିଲେ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତି ଓ କଳାର ବିନିମୟ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶର ଅଙ୍ଗଥିଲା । କାରଣ ଏହି ମନୋ-ମୟ ଲୋକରେ ମନୁଷ୍ୟ ବିଶ୍ୱର ପରିଚୟ ପାଏ ଓ ତାର ସମ୍ବନ୍ଧସ୍ଥାପନ କରିପାରେ । ସେହି କାରଣରୁ ଚୀନ ସରକାରଙ୍କ ଅର୍ଥାନୁକୂଲ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ସହିତ "ଚୀନାଭବନ"ର ଯୋଗ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ଭାରତ-

ବର୍ଷ ବିଶ୍ୱଜାତି ସମ୍ମରେ ଗୁରୁ ସ୍ଥାନୀୟ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ରଖେ, ଏହା ତାଙ୍କର ଜୀବନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ଏହାପାଇଁ ସେ ପୃଥିବୀରେ ଭାରତର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ—ଦେଶ ଦେଶ ଭ୍ରମଣ କରି ବିଦେଶର ରତ୍ନ ମଧ୍ୟ ଆହରଣ କରିଥିଲେ ।

ଯେଉଁ ଆଡ଼୍କୁ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର କର୍ମଭିବମୟ ସାଧକ ଜୀବନର କୂଳ ମିଳେ ନାହିଁ ।—

ଭାରତବର୍ଷର ସାହିତ୍ୟ, ଭାରତୀୟ ଜାତି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଯେ ଋଣ କରିଛି, ତାହା ପରିଶୋଧ କରିବାପାଇଁ ସମଗ୍ର ଜାତୀୟ ଚେତନାର ବିକାଶକୁ ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ସେହି ମହାକବିଙ୍କର ମହିମା-ମୟ ଆତ୍ମାର ଜୟ କାମନା କରି ପ୍ରବନ୍ଧଟି ସାଙ୍ଗ କରୁଛି ।

—ସମାପ୍ତ—

କଟକ-ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରେସରେ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟବାଦୀ ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ।